

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

**УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«БРЭСЦКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ТЭХНІЧНЫ ЁНІВЕРСІТЭТ»**

КАФЕДРА БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ

БЕЛАРУСКАЯ МОВА: ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА

**Вучэбна-метадычныя рэкамендацыі
для студэнтаў І курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей**

Брэст 2012

УДК 81'373=161.3 (476)(075)
ББК 81(2Бел)-3

У рэкамендацыях падаецца неабходны тэарэтычны матэрыял, прыводзяцца практычныя заданні для замацавання набытых ведаў, для выпрацоўкі ўменняў і навыкаў па тэрміналагічнай лексіцы.

Адрасуецца студэнтам I курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей ВНУ і ўсім тым, хто цікавіцца пытаннямі беларускай мовы.

Складальнік: Я.Р. Самуйлік, выкладчык

ПРАДМОВА

Будучы спецыяліст павінен валодаць мовай увагуле і, у прыватнасці, тэрміналагічнай лексікай пэўнай галіны, спецыфікай утварэння тэрміналагічных адзінак, іх паходжаннем і, што асабліва важна, свядома ставіцца да выбару і ўжывання тэрмінаў ва ўласным маўленні.

Пры перадачы інфармацыі іншым асобам востра стаіць праблема моўнай рэалізацыі ведаў, нават калі чалавек навучаны правільна (на ўзроўні арфаэпіі, акцэнталогіі, арфаграфіі, лексікі, марфалогіі, сінтаксісу і інш.), лагічна, дакладна, выразна афармляць сваё маўленне. Асабліва роля пры авалодванні прафесійнымі ведамі належыць спецыяльнай лексіцы, да якой адносяць тэрміны, прафесіяналізмы і наменклатурныя назвы. І хоць спецыяльная лексіка – частка лексічнай сістэмы мовы, яе падсістэма, усё ж яна мае і свае адметнасці, нават свае законы і правілы. Авалодаць ёю дапаможа веданне агульных законаў мовы, спецыфікі пэўнага тыпу маўлення і правілаў яго арганізацыі.

Менавіта таму і ўзнікла неабходнасць у стварэнні дадзенага выдання. У вучэбна-метадычных рэкамендацыях "Беларуская мова: прафесійная лексіка" даволі падрабязна асвятляюцца такія паняцці, як "тэрмін", "тэрмінасістэма", "тэрміналогія", разглядаюцца пытанні ўтварэння, паходжання спецыяльнай лексікі сучаснай беларускай мовы.

Праца складзена на аснове праграмы "Беларуская мова (прафесійная лексіка). Тыпавая вучэбная праграма для вышэйшых навучальных устаноў", якая зацверджана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь 2 верасня 2008 г., рэгістрацыйны № ТД-СГ.015/тып.

Выданне будзе спрыяць удасканаленню маўленчай дзейнасці студэнтаў. Тэарэтычныя звесткі дапоўнены практычнымі заданнямі для замацавання ведаў, выпрацоўкі ўменняў і навыкаў.

1. Паняцці “прафесіяналізм”, “наменклатура”, “тэрмін”, “тэрміналагічная сістэма”, “тэрміналогія”

Прагрэс навукі непазбежна вядзе да ўзнікнення спецыяльных слоў для абазначэння прадметаў, аб'ектаў, паняццяў, з'яў, якія вывучаюцца, даследуюцца. Да спецыяльнай лексікі адносяць тэрміны, ці прафесіяналізмы, наменклатуру. Некаторыя даследчыкі схільны да размежавання тэрмінаў і прафесіяналізмаў, бо апошнія, на іх думку, “з'яўляюцца паўафіцыйнымі лексічнымі адзінкамі, якія выкарыстоўваюцца вузкім колам спецыялістаў, пераважна ў гутарковым стылі”, але пры гэтым адзначаюць, што “паміж тэрмінамі і прафесіяналізмамі існуе пастаянны ўзаемаабмен і часта прафесіяналізм можа існаваць як сінонім “тэрміна”. У лінгвістыцы наменклатурныя назвы, ці наменклатура, тлумачацца па-рознаму. Адны адносяць да яе толькі ўласныя імёны, прысвоеныя разнастайным рэаліям і аб'ектам навукі і тэхнікі (*гадзіннік “Прамень – 1956”, сорт ячменю “отра”, парода трусаў “белы велікан”*). Іншыя лічаць наменклатурай адносна ўпарадкаваную сістэму назваў, якая прымяняецца ў якой-небудзь галіне (матэматычная, эканамічная, анатамічная, батанічная і т.п.). Таму для зручнасці і ў вучэбных мэтах усе групы спецыяльнай лексікі абазначым словам “тэрмін”. Аднак не кожнае спецыяльнае слова з'яўляецца тэрмінам, як і не любая сукупнасць спецыяльных слоў можа быць названа тэрміналогіяй.

Тэрмін – гэта спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае (прынятае, запазычанае і пад.) для дакладнага выражэння спецыяльных паняццяў і абазначэння спецыяльных прадметаў, напрыклад: *дэбітор* – юрыдычная ці фізічная асоба, што мае запазычанаць якому-небудзь прадпрыемству, арганізацыі або ўстанове, *дэбіторская запазычанасць* – запазычанаць якога-небудзь прадпрыемства ці асобы па плячых іншамо прадпрыемству. Слова *тэрмін* іншамоўнага паходжання: ад лац. *terminus* (граніца, мяжа, пагранічны знак, канец), які па паходжанні і значэнні звязаны з грэч. *терма*: 1) канечны слуп на рыста́лішчах; 2) канец, край, мяжа; 3) вынік, вывад, зыход. Тэрмінам называецца спецыяльнае паняцце, якое ўзнікае ў пэўнай галіне навукі, тэрмін – гэта імя паняцця. Напрыклад, каштоўныя паперы ў залежнасці ад многіх паказчыкаў называюць: *акрэдытыў* – імянная каштоўная папера, што падмацоўвае права асобы, на імя якой яна выпісана, атрымаць у крэдытнай установе пазначаную ў акрэдытыве суму; *акцыя* – каштоўная папера, што пацвярджае ўзнос пэўнага паю ў прадпрыемства і дае права яе ўладальніку на ўдзел у справах і прыбытках гэтага прадпрыемства; *банкнот* – каштоўная папера, банкаўскі білет, крэдытныя знакі грошай; *вэксаль* – каштоўная папера, якая сведчыць безумоўнае грашовае абавязацельства вэксальдаўцы заплаціць да надыходу тэрміну пэўную суму грошай уладальніку вэксалю; *дэвіза* – вэксаль, чэк, акрэдытыў і пад., выпісаныя ў замежнай валюце для міжнародных разлікаў; *дэпазіт* – грошы або каштоўныя паперы, якія ўносяцца ў крэдытную ўстанову для перадачы іх крэдытору або іншай асобе; *дэпазітны сертыфікат* – каштоўная папера, якая з'яўляецца пісьмовым пасведчаннем банка пра ўклад грашовых сродкаў і пацвярджае права ўкладчыка на атрыманне пасля сканчэння ўстаноўленага тэрміну сумы ўкладу і працэнтаў па ім; *тратта* – пераводны вэксаль; чэк – дакумент з распараджэннем укладчыка банка пра выдачу або пералічэнне прад'яўніку пэўнай сумы з бягучага рахунку і інш.

Асаблівасць тэрмінаў заключаецца ў тым, што значэнне звычайнага слова можа быць растлумачана, а значэнне, сутнасць тэрміна павінна быць вызначана. Даследчык рускай мовы В.У. Вінаградаў пісаў: “Агульнавядома, што перш за ўсё слова выконвае намінатыўную ці дэфінікатыўную функцыю, гэта значыць альбо з'яўляецца сродкам дакладнага абазначэння, і тады яно – прасты знак, альбо сродкам лагічнага вызначэння,

тады яно – навуковы тэрмін”. Вось чаму, як заўважылі моваведы, у тэрмінах заключаецца “максімальна дакладнае, канцэнтраванае і эканамічнае выражэнне тых агульных і прыватных паняццяў, з якімі спалучана навуковая і тэхнічная дзейнасць чалавека”.

Слова *тэрміналогія* мае два асноўныя значэнні: 1) сістэма тэрмінаў адной галіны навукі, тэхнікі, мастацтва і 2) сукупнасць усіх тэрмінаў пэўнай мовы. Так, можна гаварыць аб біялагічнай, лінгвістычнай, правазнаўчай, сельскагаспадарчай, эканамічнай, медыцынскай, матэматычнай і іншых тэрміналогіях і аб тэрміналогіі беларускай мовы.

Тэрміналогія – замкнуты слоўны кантэкст. Тэрміналогія пэўнай навукі – гэта штучна створаны лексічны пласт, кожная адзінка якога мае пэўныя абмежаванні для свайго ўжывання і аптымальныя ўмовы для свайго існавання і развіцця.

Тэрміналагічныя сістэмы розных галін навукі і тэхнікі, нягледзячы на іх адрозненні, маюць агульныя рысы, паколькі складаюцца з лексічнага матэрыялу той мовы, на якой гавораць вучоныя, і выяўляюць некаторыя лагічныя заканамернасці. Так, напрыклад, у мінералогіі паслядоўна пры ўтварэнні тэрмінаў выкарыстоўваецца словаўтваральны сродак *-ит (-ыт)* (*вулканіт, галеніт, гейзерыт, глаўканіт, каалініт, кальцыт* і інш.).

Такім чынам, тэрміны – гэта такія адзінкі, якія перадаюць пэўнае навуковае паняцце і судносяцца з іншымі найменнямі ў пэўнай галіне навукі, тэхнікі, утвараючы разам тэрміналагічную сістэму, ці тэрмінасістэму.

2. Асаблівасці тэрмінаў

Вызначаючы паняцце, замацаванае за словам тэрмін, мы ўжо адзначалі важнейшую асаблівасць тэрмінаў у параўнанні са звычайнымі словамі. Але тэрміны адрозніваюцца ад агульналітаратурных слоў цэлым радам асаблівасцей, ці спецыфічных рыс. Тэрмін адрозніваецца ад любога іншага слова перш за ўсё функцыянальна. Нават у слоўніках ён не тлумачыцца, а яму даецца азначэнне.

Словы агульнай лексікі засвойваюцца людзьмі па меры іх авалодвання мовай. Тэрміны ж патрабуюць спецыяльнай падрыхтоўкі ў пэўнай галіне навукі, тэхнікі, культуры, яны зразумелыя толькі тым, хто вывучае, займаецца, працуе ў гэтай сферы. Вось чаму прафесійная падрыхтоўка патрабуе авалодвання тэрмінамі. Так, цяжка ўявіць бухгалтара, менеджара, які не ведае сутнасці наступных тэрмінаў: *дэбет, дэбітор, дэбіторская запавынанасць, дэпазіт, крэдытор, жыра, калькуляцыя, каштарыс, крэдыт, паблісіці, пасіў, трасант, трасат, тратта* і інш., ці філолага, які не ведае такіх тэрмінаў, як *аказіянальны, алтатыў, вакатыў, графема, графема, імплозія, інфінітыў, кампартыў, канатацыя* і інш.

За кожным тэрмінам заўсёды стаіць прадмет думкі, але не думкі наогул, а спецыяльнай, абмежаванай пэўным полем, ці прадметнай вобласцю, галіной навукі. Кожны тэрмін унутры тэрміналагічнага поля выяўляе цэлы рад сваіх асаблівасцяў. Разгледзім асноўныя з іх.

Адназначнасць тэрміна. Кожны тэрмін павінен абазначаць толькі адно паняцце ў навуцы ці тэхніцы, а кожнаму паняццю павінен адпавядаць толькі адзін тэрмін. Напрыклад, у матэматыцы тэрмін *каардынатная прамая* абазначае ‘прамая з выбранымі на ёй пачаткам адліку, адным адрэзкам і накіраваннем’. Гэта патрабаванне да тэрмінаў не заўсёды вытрымліваецца, бо мнагазначнасць як з’ява, шырока прадстаўленая ў агульнай лексіцы, знаходзіць пашырэнне і ў тэрміналогіі, хоць рэалізуецца тут усё ж адметна. Так, тэрмін *наменклатура* азначае ‘пералік бухгалтарскіх рахункаў’, што характэрна для ўжывання толькі ў бухгалтарскай тэрміналогіі, бо за межамі бухгалтэрыі, ці гэтага тэрміналагічнага поля, тэрмін *наменклатура* выкарыстоўваецца як назва паняцця ‘пералік, сукупнасць назваў, тэрмінаў, што ўжываюцца ў якой-небудзь галіне навукі, вытворчасці і пад.’.

Мнагазначнасць, ці пслісемія, асабліва часта назіраецца сярод дзеясловаў як у найбольш абстрактных слоў. Напрыклад, у справаводнай і архіўнай тэрміналогіі назіраем мнагазначныя тэрміны тыпу *адтэрмінаваць* – 1) вызначыць тэрмін на больш позні час і 2) працягнуць тэрмін; *алісаць* – 1) зрабіць апісанне чаго-небудзь і 2) завяшчаць; *выбраць* – 1) адабраць матэрыялы, цытаты і 2) выдзеліць каго-небудзь, што-небудзь шляхам галасавання; *выплаціць* – 1) выдаць зарплату і 2) аддаць доўг і інш.

Як бачым, тэрмін можа набываць новае значэнне нават у межах пэўнага тэрміналагічнага поля. І заўважаецца гэта не толькі сярод дзеясловаў. Напрыклад, тэрмін *лексікаграфія* ў лінгвістычнай тэрміналогіі называе: 1) навуку аб слоўніках, раздзел мовазнаўства; 2) практычную сістэматызацыю слоў і выданне ў выглядзе слоўнікаў; 3) сукупнасць слоўнікаў пэўнай мовы ці галіны ведаў. Прыклады такога неадназначнага ўжывання тэрмінаў знаходзім у тэрміналагічных слоўніках розных галін навукі і тэхнікі, напрыклад: *рэнта* [ням. Rente, фр. rente < лац. reddita – аддадзеная назад] – 1) даход, не звязаны з прадпрыемальніцкай дзейнасцю, які рэгулярна атрымліваюць з капіталу, зямлі, маёмасці; 2) працэнты, якія атрымліваюць уладальнікі аблігацый дзяржаўных пазык у некаторых краінах.

Праўда, навука і тэхніка пазбягае мнагазначнасці ў тэрміналогіі. У пэўных выпадках назіраецца тэндэнцыя дыферэнцыяцыі шляхам выкарыстання суфіксальных утварэнняў ці ўжывання розных граматычных формаў. Так тэрмін *дэпанент* [ад лац. deropens, -ntis – які адкладвае] мае два значэнні: 1) укладчык дэпазіту; 2) асоба, якой належыць грашовая сума, не выплачаная прадпрыемствам або ўстановай з якіх-небудзь прычын у вызначаны тэрмін. Каб пазбегнуць мнагазначнасці, са значэннем 1) 'укладчык дэпазіту' выкарыстоўваецца тэрмін *дэпазітар*, а тэрмін *дэпанент* – са значэннем 2) 'асоба, якой належыць грашовая сума...'. Яшчэ адзін прыклад такога тыпу: тэрмін *крэдыт* [ад лац. creditum – пазыка, доўг] у эканоміцы абазначае: 1) даванне тавараў або грошай у доўг; 2) грашовыя сумы, адпушчаныя на пэўныя выдаткі. Для размежавання выкарыстоўваецца форма *крэдыты* (мн. лік) для абазначэння паняцця 2) 'грашовыя сумы...'. Тое ж і з тэрмінам *штат*. Форма адзіночнага ліку ўжываецца ў значэнні 1) 'сталы склад супрацоўнікаў якога-небудзь прадпрыемства, установы', а форма множнага ліку (*штаты*) для абазначэння паняцця 2) 'дакумент, што вызначае склад супрацоўнікаў якой-небудзь установы і паказвае іх пасаду, аклад'.

Адсутнасць экспрэсіі, эмоцыі. Тэрміны ўзнікаюць рознымі шляхамі і спосабамі, у тым ліку і на аснове метафарызацыі, вобразнага пераасэнсавання паняццяў. Так, у кнізе Д. Даніна "Непазбежнасць дзіўнага свету" чытаем: "Вядома, фізікі не размаўляюць пра рэчы і палі ў такіх вольных і нястрогіх выказах. Але паходжанне большасці навуковых паняццяў – вольнае і нястрогае. Наш зоркавы востраў у акіяне сусвету астраномы называюць Галактыкай. Якое вучонае слова! А па-грэчаску "galaktikos" – усяго толькі "малочны". Зусім не астраномы назвалі зорны шлях, які бялее над намі ноччу, Млечным шляхам. Але яны прынялі гэты вобраз у свой спецыяльны слоўнік. І прычына была адна – проста вельмі падобна...".

Можна прывесці безліч тэрмінаў, якія ўтвораны ў выніку пераносу (метафарычны, метанімічны і пад.) па асацыяцыях і выкарыстоўваюцца ў розных галінах ведаў, напрыклад: у геаграфіі – *нос* 'мыс', *рукаў* (ракі), *падол* 'ніжня частка гары', *складкі* (гор); у паліграфіі – *шалка* 'заглавак'; у металургіі – *калена* (трубаправода), *пята* 'ніжня апора', *галава* (галоўка) 'верхняя ці пярэдня частка інструментаў, дэталей'; у аўтамабілебудаванні – *стакан* 'дэталі аўтамабіля, якая мае цыліндрычную форму', *сабачка* 'прыстасаванне ў машынах, механізмах, якое перашкаджае руху назад зубчатага кола', *рукаў* 'выраб з гумы, гумавай тканіны, пластмасы або іншага матэрыялу для падачы вады, сыпучых, вязкіх рэчываў і газаў і інш. Але, стаўшы тэрмінамі, гэтыя словы страчваюць экспрэсіўна-эмацыянальную афарбоўку, яны па-за вобразным іх ужываннем.

Так, прыметнік *чырвоны* мае некалькі значэнняў: 1) які мае афарбоўку аднаго з асноўных колераў спектра, што ідзе перад аранжавым; колеру крыві; 2) звязаны з рэвалюцыйнай дзейнасцю, рэвалюцыйны; звязаны з савецкай дзяржавай, сацыялістычным ладам; 3) *нар.-паэт.* Новы, прыгожы, цудоўны; 4) *нар.-паэт.* Яркі, ясны, светлы; 5) *уст.* Пачэсны, парадны. Але, спалучыўшы прыметнік *чырвоны* з назоўнікамі *кніга, радок*, атрымаем тэрміны розных галін навукі: у лінгвістыцы за тэрмінам *чырвоны радок* замацавана паняцце 'адступленне ў першым радку абзаца ад першага слова', а ў экалогіі тэрмін *чырвоная кніга* абазначае 'кніга Міжнароднага саюза аховы прыроды і прыродных рэсурсаў, якая змяшчае ў сабе кароткія звесткі аб распаўсюджанні, колькасці, біялогіі і мерах аховы рэдкіх відаў жывёл і раслін усяго свету'.

Пры ўстанаўленні паходжання тэрміна можна выявіць выражанне экспрэсіі ці эмоцыі. Напрыклад, з італьянскай мовы прыйшоў музычны тэрмін *капрью* (ад лац. *сарга* – каза). Што агульнае паміж *капрью* і *казой*? (дарэчы і словам *капрыз*). Свабодны, поўны нечаканых паваротаў характар музыкі як бы перадае наравісты звычкі казы. А *капрыз* – гэта, калі хочаце, праяўленне казінага характару. Яўная адмоўная ацэнка. Але музычны тэрмін *капрью* 'інструментальная п'еса свабоднай будовы ў віртуозным стылі' ніякай ацэнкі не нясе. У сувязі з гэтым можна прывесці цікавыя факты з этымалогіі агульнаўжывальных слоў *палка, сэрца, вуліца, палец*. Гэтыя словы ў свой час былі ўтвораны пры дапамозе памяншальна-паскальных суфіксаў *-к-, -ц-, -іц-, -ец-* (параўн. сучасныя *горка* < *гара*, *аконца* < *акно*, *бяспалы*, *пэравулак*). Страта ў мове ўтваральных асноў прывяла да замены зыходных слоў словамі з памяншальна-паскальнымі суфіксамі. Аднак гэтыя словы згубілі адценне памяншальнасці. Так, сёння слова *палец* не ўспрымаецца як 'малы палец', яму адпавядае слова *пальчык*.

Падобны працэс адбываецца і ў тэрміналогіі, калі агульнаўжывальнае слова *ручай* (першапачаткова гэта лексема з экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкай) 'невялікі вадзяны струмень, патак', пераходзячы ў разрад тэрмінаў, страчвае гэту афарбоўку: *ручай* у металургіі, напрыклад, суправаджаецца ў радзе тэрмінаў азначэннем дыферэнцыяльнага, класіфікацыйнага характару тыпу *балачны ручай, загатоўачны ручай, круглы ручай, авальны ручай, перьядычны ручай, плоскі ручай, рэйкавы ручай, фасонны ручай, фланцавы ручай, чарнавы ручай, чыставы ручай*.

Такім чынам, тэрмін можа з'яўляцца ў выніку метафарычнага пераносу значэнняў агульналітаратурных слоў (напрыклад, у батаніцы *бародач, бародка, калена, лапка, шыбка, хвосцік, гарлачык жоўты, ключыкі вясення*), але, стаўшы тэрмінам, гэты знак губляе сувязь са словам, ад якога яно ўтворана, і становіцца адзінкай новай сістэмы, тэрміналогіі.

Сістэмнасць. Кожны тэрмін з'яўляецца адзінкай пэўнай тэрміналагічнай сістэмы, якая абмежавана адной галіной навукі. Тэрміны ў межах пэўнай сістэмы – члены адной сям'і. Яны залежаць адзін ад аднаго, і кожны мае сваё месца ў гэтай сістэме. Сістэмная залежнасць тэрмінаў – галоўная характарыстыка адзінак гэтага тыпу. Так, тэрмін выяўляе адназначнасць і атрымлівае яе менавіта праз прыналежнасць сваю да дадзенай сістэмы. Можна прывесці многа прыкладаў такіх тэрмінаў, якія выяўляюць сваю сутнасць толькі ў межах пэўнай тэрмінасістэмы, напрыклад: *флюс* у медыцынскай тэрміналогіі азначае 'паднадкосцевы ці паддзясныёв гнайнік, які суправаджаецца ацёкам тканак вакол', *флюс* у металургіі – 'матэрыял, які ўводзіцца ў шыхту пры выплаўцы і пераплаўцы металу для ўтварэння шлакаў пэўнага саставу'.

Тэрміны ў пэўнай тэрмінасістэме могуць уступаць у сінанімічныя, антанімічныя і нават аманімічныя адносіны, хоць яны вельмі спецыфічныя. Так, сінанімічныя тэрміны ў адрозненне ад агульнаўжывальных сінонімаў, пад якімі разумеем розныя словы з блізім значэннем і часцей за ўсё розным стылістычным ужываннем, не характарызуюць розныя ўласцівасці

паняцця. Напрыклад, для абазначэння паняцця 'перадатчны надпіс на адвароце вэксяля, чэка і іншых каштоўных папер, які сведчыць аб пераходзе праваў па гэтых документах іншай асобе' выкарыстоўваюцца два тэрміны – *індасамент* і *жыра*; 'травяністая расліна сямейства касачовых з вузкім лісцем і сіявата-фіялетавымі кветкамі' – *крокус* і *шафран*; 'мінерал класа вокісаў і гідравокісаў чорнага або буравата-чорнага колеру; руда ніобію' – *калумбіт* і *ніабіт*; 'фасонная дэтал, пры дапамозе якой злучаюцца пры разьбе трубы' – *фіцінг* і *муфта*; 'здольнасць аптычнай сістэмы не раскладаць светлагага праменя на састаўныя колеры пры пераламленні' – *ахраматызм* і *дальтанізм* і інш.

Наяўнасць розных слоў, кампанентаў у словазлучэннях ці розных словазлучэнняў як тэрмінаў для абазначэння аднаго і таго ж паняцця вызначаецца адметнасцю ў параўнанні з агульнамоўнымі сінонімамі. У тэрміналогіі яны не выконваюць стылістычнай функцыі. Калі параўнаць агульнамоўныя сінонімы *глыток* і разм.: *каўток*; *кавалерыст* і ўст.: *улан*, якія адрозніваюцца сферай выкарыстання, рознай стылістычнай роляй, і тэрміны, напрыклад, спорту *палажэнне* і *становішча*, *пройгрыш* і *паражэнне*, то заўважаецца, што апошнія не маюць стылёвай маркіроўкі.

Акрамя сінонімаў, у тэрміналогіі выдзяляюць тэрміналагічныя варыянты, што з'яўляюцца, як правіла, з-за нераспрацаванасці тэрміналогіі ці ўзнікнення тэрмінаў на пачатку развіцця і станаўлення навукі. Так, для беларускай мовы, паводле вызначэння даследчыкаў, "самай істотнай асаблівасцю тэрміналагічнай лексікі пачатку ХХ ст. з'яўляецца шматлікая варыянтнасць". Напрыклад, у эканамічнай лексіцы таго часу адзначаюцца: *заплата* – *заработная плата* – *заработак* – *заробак* – *плата* – *цзна*; *расходы* – *выдаткі* – *затраты* – *вылажэнныя кошты*; *чысты даход* – *чысты заработак* – *чысты спор (прыбытак)* – *чыстыя* і інш. Тут, як бачым, сярод сінанімічных тэрмінаў маем і варыянтныя (*заработак* – *заробак*) і лексічныя дублеты (*заробак* – *плата* – *цзна*).

Узнікненне ў беларускай мове варыянтаў-тэрмінаў, сінонімаў-тэрмінаў тлумачыцца сёння не толькі нераспрацаванасцю многіх тэрмінасістэм, а часта і абмежаванасцю беларускамоўных тэрмінаў. Напрыклад, у металургічнай тэрміналогіі назіраем: *завусеніца* – *задзірына*; *захоп* – *захопленне* – *захват*; *радовішча* – *месцазнаходжанне*; *натуральны (прыродны) газ*; *шпуля* – *катушка*; *пэндзілк* – *памазок*; *пайка* – *літаванне* і інш.

Наяўнасць сінонімаў і варыянтаў сярод тэрмінаў тлумачыцца і стыхійнасцю моўных кантактаў, паколькі больш за ўсё розных тыпаў тэрмінаў для абазначэння аднаго і таго ж паняцця звязана з узаемадзяненнем слоў уласных і запазычаных. У выніку можна выдзеліць нават некалькі груп такога тыпу тэрмінаў:

- два іншамоўныя тэрміны: *аўтамагістраль* – *аўтастрада*, *буфер* – *бампер*, *відэатэрмінал* – *дысплей*, *кантралёр* – *рэвізор*, *вэксальдаўца* – *трасант*, *фундатар* – *спонсар*, *універсам* – *супермаркет*, *кадзіраванне* – *шыфраванне*, *гавань* – *порт*, *калумбіт* – *ніабіт*, *пярэя* – *парадантоз*, *камкордар* – *відэакамера*, *бісульфіты* – *гідрасульфіды*, *бісульфаты* – *гідрасульфаты* і інш.;

- іншамоўны і ўласны тэрміны: *экспарт* – *вываз*, *імпарт* – *увоз*, *маркетынгавая лагістыка* – *рух тавараў*, *аэуары* – *маёмасць*, *квасістатычны працэс* – *раўнавагавы працэс*, *імпульс* – *колькасць руху*, *фонд акумуляцыі* – *фонд накаплення*, *філігрань* – *вадзяны знак*, *бартарны* – *тавараабменны*, *матор* – *рухавік*, *суфлёр* – *салун*, *дэманстрацыя* – *паказ (тавараў)*, *календула* – *наготкі*, *полісемія* – *мнагазначнасць*, *білабэльны* – *губна-губны*, *фрэктыўны* – *шчыліны*, *палатальны* – *мяккі*, *назальны* – *насавы* і інш.;

- псуны тэрмін і скарочаны ці аднаслоўны: *ваенны камісарыят* – *ваенкамат*, *крыптаграфічны дакумент* – *крыптаграма*, *перфарацыійная карта* – *перфакарта*, *заработная плата* – *зарплата*, *фатаграфічны дакумент* – *фотадакумент*, *прамежжэвы пазітыў* – *лаванда*, *дыскрыптарны слоўнік* – *класіфікатар*, *дзяржаўны стандарт* – *дзяржстандарт*, *намінальная цана* – *намінал* і інш.

Як і ў агульналітаратурнай лексіцы, у тэрміналогіі словы-тэрміны або кампаненты тэрмінаў-словазлучэнняў уступаюць у антанімічныя адносіны, ці, інакш кажучы, тэрміны могуць абазначаць супрацьлеглыя паняцці. Вучоныя-лінгвісты даўно заўважылі, што многія паняцці часцей за ўсё нараджаюцца парамі: левае і правае, святло і цёмра, знешняе і ўнутранае, лёгкае і цяжкае і інш. Амаль у кожнай галіне навукі, тэхнікі выдзяляюцца антонімы, напрыклад: *дэ-юрэ – дэ-факта, актыў – пасіў; прыгажуня дзённая – прыгажуня начная, буйналістаць – дробналістаць; палярны дзень – палярная ноч; афелій – перыгелій; форта – піяна, легата – стаката; лізіс – крызіс; монасемія – полісемія* і інш.

Антонімы ў тэрміналогіі падзяляюцца на лексічныя і словаўтваральныя. Лексічныя антонімы ствараюцца дзякуючы розным лексемам з супрацьлеглым паняццем, напрыклад, у батанічнай тэрміналогіі: *лопух вялікі – лопух малы, морква доўгая – морква кароткая, лёгкае амалоджванне – моцнае амалоджванне, саксаул белы – саксаул чорны* і інш.; у металургічнай тэрміналогіі: *верхні ліміт цякучасці – ніжні ліміт цякучасці, мяккі прыпой – цвёрды прыпой, гарачы мацунак – халодны мацунак, бедная руда – багатая руда, множнае слізганне – адзіночнае слізганне, знешняя тэмпература – унутраная тэмпература, вадкае паліва – цвёрдае паліва, пункт замярзання – пункт кіпення, чарнавы ручай – чыставы ручай, жорсткая вада – мяккая вада, сушаны стрыжань – сыры стрыжань* і інш.

Словаўтваральныя антонімы ствараюцца шляхам выкарыстання афіксаў ці антанімічных частак слоў. Пры гэтым могуць быць антанімічныя прэфіксы, напрыклад: *упускны клапан – выпускны клапан, закрытае руно – адкрытае руно; закрыты фланец – адкрыты фланец, уваходны бок – выходны бок, закрытая станіна – адкрытая станіна; апасяленіў – перасяленіў, перыгеліў – апагеліў; інтэрпаліяцыя – экстрэпаліяцыя; антанімічныя асновы складаных слоў, напрыклад: буйналісты – дробналісты, пралеска шматгадовая – пралеска аднагадовая, амяла светла-зялёная – амяла цёмна-зялёная; гетэрагенная сістэма – гамагенная сістэма; буйназарністы злом – дробназарністы злом; наяўнасць прэфікса са значэннем адмоўнасці ў адным і адсутнасць прэфікса ў другім тэрміне, напрыклад: баланс – дэбаланс, мантаж – дэмантаж, кампрэсар – дэкампрэсар; гашаная вапна – нягашаная вапна; абагачаная руда – неабагачаная руда, плаўкі электрод – няплаўкі электрод; лубін алкалоідны – лубін безалкалоідны; непрамыўны рэжым – прамыўны рэжым, водапранікальны слой – воданепранікальны слой* і інш.

Аманімічныя тэрміны ў параўнанні з аманімічнымі словамі агульналітаратурнай мовы прадстаўляюць толькі адзін тып іх утварэння – распад полісеміі, ці калі адно мнагазначнае слова ў выніку разыходжання значэнняў утварае аднолькавыя па гучанні, але розныя па значэнні два і больш слоў-тэрмінаў. Гэта характэрна для выкарыстання тэрміна з аднолькавым фанетычным афармленнем у розных тэрмінасістэмах, а як вынік гэтага – назіраецца міжнавуковая аманімія. Так, напрыклад, тэрмін *сінкала* (грэч. *synkope* – скарачэнне) выкарыстоўваецца ў некалькіх тэрміналагічных сістэмах: у музычнай – *зрушэнне рытмічнага апорнага гукі з моцнай долі такта на слабую*; у лінгвістычнай – *вельпазненне ці апусканне аднаго ці некалькіх гукіў у сярэдзіне слова*; у медыцынскай – *глыбокая непрытомнасць, выкліканая раптоўным заняпадам сардэчнай дзейнасці*; тэрмін *пасіў* (лац. *passivus* – нядзейны) – у эканамічнай – *частка бухгалтарскага балансу, у якой у грашовым выражэнні паказаны крыніцы фарміравання і з’яўвае прызначэнне гаспадарчых сродкаў прадпрыемства, яго даўгі і абавязацельствы*; у лінгвістычнай – *залежны стан*; тэрмін *матрыкс* (лац. *matrix* ад *mater* – аснова; маці) – у біялагічнай –

дробназярністае рэчыва, якое запаўняе ўнутрыклетачныя структуры і прасторы паміж імі; у паліграфічнай – адзін са сродкаў вырабу эластычных форм высокага друку; тэрмін марфалогія (ад грэч. *morphe* – форма і *logos* – слова, вучэнне) – у лінгвістычнай – раздзел граматыкі, які вывучае формы слоў; у біялагічнай – навука аб форме і будове чалавека і жывёл; у батанічнай – навука, якая вывучае будову і формаўтварэнне раслін і інш.

Міжнавуковыя аманімічныя тэрміны досыць шырока прадстаўлены аднаслоўнымі намінацыямі, напрыклад: *абарачальнасць* (экан.) і *абарачальнасць* (хім.); *альпака* (заап.) і *альпака* (тэкст.); *бабка* (анат.) і *бабка* (тэхн.); *арфа* (муз.) і *арфа* (с.-гасп.); *грэбень* (тэхн.), *грэбень* (агр.) і *грэбень* (гідрал.); *разак* (тэхн.) і *разак* (бат.); *хобат* (тэхн.) і *хобат* (анат.) і інш.

3. Многазначнасць, аманімія, сінанімія, варыянтнасць, антанімія ў дакладных навуках

У матэрыялах Першай нацыянальнай канферэнцыі 1995 года, прысвечанай праблемам беларускай навуковай тэрміналогіі, многімі даследчыкамі адзначалася, што сучасны стан матэматычнай тэрміналогіі школьных падручнікаў і іншых выданняў не з'яўляецца вынікам эвалюцыйнага развіцця, а навязаны беларускай мове штучна перакладчыкамі рускамоўных падручнікаў. Здабыткі матэматычнай тэрміналогіі, распрацаванай у 1922–1927 гадах, яе беларуская адметнасць былі выцеснены калькамі з рускай мовы. Матэматычная тэрміналогія, па сутнасці, распалася на дзве групы: 1) тэрміны, утвораныя пераважна калькаваннем і запазычаннем навуковых тэрмінаў з рускай мовы; 2) уласна беларускія тэрміналагічныя адзінкі. Часам з імі выкарыстоўваюцца запазычаныя і калькі інтэрнацыянальных тэрмінаў.

Тэрмінам першай групы надавалася пэўнае фонамарфалагічнае аблічча, адпаведнае асаблівасцям беларускай мовы. Такія адзінкі шырока прадстаўлены ў школьных падручніках: *прэздел*, *адймаемае*, *ураўненне*, *член*, *узрастаючая* і інш. Праз рускую мову ўводзіліся запазычаныя словы – *нуль*, *мільён*, *мільярд*, *цыфра*, *працэнт* і інш. Тэрміналагічная лексіка другой групы зафіксавана ў «Русско-белорусском математическом словаре» (под общ. ред. Я.В. Радыно. – Мінск, 1993) і «Тэрміналагічным слоўніку па вышэйшай матэматыцы для ВУЗ» (Сухая Т., Еудакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. – Мінск, 1993). У іх выкарыстоўваюцца ўласнабеларускія словы – *астаха*, *бок*, *вельчыня*, *вельшыня*, *даўжыня*, *дуга*, *кірунак*, *лік*, а таксама падаюцца як варыянты класічных тэрмінаў (грэка-лацінскага паходжання): *вызначнік* – *дэтэрмінант*, *многасклад* – *паліном*, *перастаўляльнасць* – *камутатыўнасць*, *тэорыя набліжанняў* – *тэорыя апраксімацыі* і інш. Актыўнае выкарыстанне тэрміналагічных адзінак класічнага паходжання вельмі характэрна для матэматычнай тэрміналогіі, паколькі апошняя імкнецца да міжнароднай стандартызацыі.

Спецыяльная лексіка, як нам вядома, падпадае пад уплыў усіх тых лексіка-семантычных працэсаў, якіх характэрны літаратурнай мове ў цэлым. Ёй уласцівы многазначнасць, аманімія, сінанімія, варыянтнасць, антанімія. Аднак усе гэтыя працэсы маюць свае асаблівасці. яны працякаюць у тых межах, якія не парушаюць семантычнай пэўнасці тэрміна.

Некаторыя тэрміны развіваюць многазначнасць толькі ў межах сваіх тэрмінасістэм. Напрыклад, слова *генератар* мае два значэнні: 1) машына для пераўтварэння механічнай энергіі ў электрычную (*электрычны генератар*); 2) прылада ці спецыяльная канструкцыя для ўзаемнага пераўтварэння розных відаў энергіі (*квантавы генератар*) (Болсун А.І., Рапановіч А.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў. – Мінск, 1979. – С. 34).

У радзе назваў развіваецца міжгаліновыя мнагазначнасць. Параўнаем, напрыклад, значэнне тэрміна *аналіз* у розных галінах навукі. У філасофіі *аналіз* – спосаб (прыём) навуковага пазнання праз мысленне ці рэальнае расчляненне аб'екта (прадмета, з'явы, працэсу) на часткі і асэнсаванне іх узаемазвязі. *Аналіз хімічны* – сукупнасць метадаў навуковага даследавання, заснаваных на выкарыстанні хімічных рэакцый; расшыфровка структуры і саставу хімічных злучэнняў ці рэчываў арганічнай або неарганічнай прыроды, колькаснага і якаснага іх вызначэння. *Аналіз матэматычны* – сукупнасць раздзелаў матэматыкі, якія даследуюць функцыі метадамі бесканечна малых. *Аналіз гаспадарчай дзейнасці* – сістэма комплекснага даследавання прычынна-выніковых сувязяў у дзейнасці суб'ектаў гаспадарання з мэтай выяўлення рэзерваў павышэння эфектыўнасці гэтай дзейнасці і выпрацоўкі аптымальных кіраўніцкіх рашэнняў (Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Т. 1. – Мінск, 1996. – С. 333). У фізіцы *аналіз гука* – вызначэнне частотных састаўляючых спектра складанага гука: музычных інструментаў, голасу, шумоў і пад. (Физический энциклопедический словарь. – М., 1960. – С. 58). У педагогіцы *аналіз урока* – разбор і ацэнка вучэбных заняткаў у цэлым і асобных іх бакоў, адзін з відаў метадычнай працы ў школе (Педагогическая энциклопедия. – М., 1964. – С. 78). *Тэхнічны аналіз* – вызначэнне выліготнасці, зольнасці, выхаду лятучых, серы, цэплаты згарання (Большая Советская Энциклопедия : у 30 т. – Т. 1. – М., 1970. – С. 155).

На міжгаліновым узроўні ў тэрміналагічнай лексіцы дакладных навук прадстаўлена і аманімія. Параўнаем значэнні слова *куб*: 1) 'геаметрычнае цела – правільны шасціграннік, усе грані якога квадраты'; 'здабытак ад множання якога-небудзь ліку самога на сябе два разы; трэцяя ступень ліку'; 2) пасудзіна цыліндрычнай формы для перагонкі або кіпячэння вадкасці; тытан' (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Т. 2. – Мінск, 1978. – С. 748).

Тэрміны-сінонімы дакладных навук не маюць ні сэнсавых адценняў значэння, ні стылістычных адрозненняў, і гэта дае падставу называць іх абсалютнымі сінонімамі, ці дублетами. У Беларускай энцыклапедыі падаецца: *Стажары*, тое, што *Плеяды* (Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Т. 15. – Мінск, 2002. – С. 128). *Плеяды* (грэч. Pleiades), *Стажары*, рассеянае зорнае скопішча ў сузор'і Цяльца. Каля 300–500 зорак блакітнага колеру знаходзяцца ўнутры сферы дыяметра каля 30 светлавых гадоў, простым вокам відаць 6 зорак, самая яркая – *Альцыёна*. Зоркі знаходзяцца ў блакітнаватай газа-пылавой адбівальнай туманнасці, у якой яны ўтварыліся (узрост Плеядаў каля 50 млн. гадоў). На небе Плеяды маюць вуглавы памер каля 1,8°. Сярэдняя адлегласць ад Сонца 407 светлавых гадоў (Беларуская энцыклапедыя : у 18-ці тамах. – Т. 12. – Мінск, 2001. – С. 426). Аналагічна падаюцца і наступныя сінанімічныя пары: *астэроіды* – *маля планеты*, *дыстыльця* – *перагонка*, *квэзізоркі* – *квэзары*, *счэпленне* – *кагезія*, *сублімацыя* – *узгонка* і інш.

Сярод матэматычных тэрмінаў сустракаюцца і варыянты адных і тых жа тэрмінаў. Вылучаюцца фанетычныя (*жэнератрыса* – *генератрыса*, *лагарытм* – *лагарыфм*), словаўтваральныя (*адьманне* – *адніманне*, *дзелка* – *дзялімае*, *астача* – *астатак*), сітакісныя (*найбольшы агульны дзельнік* – *НАД*, *электронная выпічальная машына* – *ЭВМ*) і іншыя варыянты.

У антанімічныя адносіны часцей за ўсё ўступаюць залежныя кампаненты тэрмінаў-словазлучэнняў (тыпу *напрамак дадатны* – *напрамак адмоўны*), якія ў антанімічнай пары выражаюць супрацьлеглыя па пэўнай якасці прыметы паняцця.

Працэсы мнагазначнасці, аманіміі, сінаніміі, варыянтнасці, антаніміі, якія існуюць сярод тэрміналагічных адзнак, абцяжарваюць узаемаразуменне паміж спецыялістамі розных галін ведаў, выклікаюць пэўныя цяжкасці ў тэарэтычным і практычным плане. І, як піша Л.А. Антанюк, "абсалютна ўпарадкаваная і адназначная тэрміналогія з'яўляецца толькі ідэальным станам тэрмінасістэмы, да максімальна магчымай ступені дасягнення якога пастаянна павінны імкнуцца тэрміналагі і спецыялісты пэўных галін ведаў".

4. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна

Тэрміны паводле будовы суадносяцца са словамі ці спалучэннямі слоў, часцей за ўсё са словазлучэннямі. Так, для абазначэння асоб паводле выканання імі пэўных функцый, дзеянняў, паводле прызначэння ў сферы эканомікі, маркетынгу выкарыстоўваюцца, напрыклад, тэрміны *аэаліст, агент, аўдытар, банкір, бізнесмен, брокер, дылер, заёмшчык, крэдытор, комісіяжор, маклер, прадпрымальнік, укладчык, змітэнт* і іншыя аднаслоўныя найменні. У адзначанай сферы надзвычай шырока выкарыстоўваюцца словазлучэнні тыпу *дысконтная палітыка, дэлазітныя аперацыі, закон вартасці, рознічныя франшызы* і інш.

Разгледзім кожную групу тэрмінаў больш падрабязна.

С л о в ы-тэрміны не могуць існаваць па-за межамі часцін мовы. Аднак ў якасці слоў-тэрмінаў выкарыстоўваюцца толькі назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі.

Асноўную колькасць слоў-тэрмінаў складаюць н а з о ў н і к і, як правіла, агульныя. Так, слоўнік тэрмінаў па маркетынгу дае, напрыклад, наступныя назоўнікавыя словы-тэрміны: *андэрдог, антырэклама, бамперс, буцік, дэмпінг, камплект, канібалізацыя, купон, лагард, лога, маркет, паток, паўфабрыкат, рэкламаванне, рэкламіст, рэкламазнаўства, спонсар, след, фотамадэль, франчайзер, эфі* і інш., а слоўнік менеджара, напрыклад, наступныя: *авуары, акрэдытыў, акцыз, акцыя, арэнда, асацыяцыя, аўдыт, аўдытар, аўкцыён* і інш., слоўнік па філасофіі – *магія, магчымасць, мадальнасць, мадэль, мадэляванне, манада, манізм, маніхейства* і інш., слоўнік машынабудавання – *абагрэў, абточка, апрацоўка, блакіроўка, выклёпка, зачыстка, змазка, манціроўка* і інш.

У якасці аднаслоўных тэрмінаў досыць часта выкарыстоўваюцца ўласныя імёны, якія, перайшоўшы ў разрад тэрмінаў, становяцца агульнымі назоўнікамі. Да такіх тэрмінаў можна аднесці адзінкі вымярэння фізічных велічынь, названыя ў гонар іх адкрывальнікаў паводле прозвішча, напрыклад:

ампер – адзінка сілы току – французскі фізік А.М. Ампер (1775–1836);

бекерэль – адзінка актыўнасці радыёактыўнага рэчыва – французскі фізік А.А. Бекерэль (1852–1908);

ват – адзінка магутнасці – англійскі вынаходнік Дж. Уат (1736–1819);

вебер – адзінка магнітнай хвалі – нямецкі фізік В.Э. Вебер (1804–1891);

генры – адзінка індуктыўнасці – амерыканскі фізік Дж. Генры (1797–1878);

грэй – адзінка захопленай дозы іанізаванага выпраменьвання – англійскі вучоны Л. Грэй (1905–1965);

джоўль – адзінка энергіі – англійскі фізік Дж. П. Джоўль (1818–1889);

ньютан – адзінка сілы – англійскі вучоны І. Ньютан (1642–1727);

ом – адзінка супраціўлення – нямецкі фізік Г.С. Ом (1787–1854);

паскаль – адзінка ціску – французскі вучоны Б. Паскаль (1623–1662);

сіменс – адзінка электрычнай праводнасці – нямецкі электратэхнік і вынаходца Э.В. Сіменс (1816–1892) і інш.

Уласныя назоўнікі выкарыстоўваюцца і як утваральныя асновы пры ўтварэнні слоў-тэрмінаў. Напрыклад, у хімічнай тэрміналогіі скарыстоўваюцца прозвішчы вучоных, у гонар якіх названы хімічныя элементы:

гадаліній – фінскі хімік Ю. Гадалін (1760–1852);

курчатавій – рускі фізік І.В. Курчатаў (1903–1960);

кюрыі – французскія вучоныя П. Кюры (1859–1906) і М. Складоўская-Кюры (1867–1934);

мендзялееў – рускі вучоны Д.І. Мендзялееў (1834–1907);

нобелій – шведскі інжынер А.Б. Нобель (1833–1896);

ферміі – італьянскі фізік Э. Фермі (1901–1954);

эйштэйніі – фізік-тэарэтык А. Эйнштэйн (1879–1955) і інш.

Часам для ўтварэння тэрміна скарыстана спалучэнне імя і прозвішча вучонага, напрыклад: *нільсборый* – хімічны элемент названы ў гонар дацкага фізіка Нільса Бора (1885–1962). Нярэдка ў якасці асновы слова-тэрміна выкарыстоўваецца геаграфічная назва – уласны назоўнік, як, напрыклад, для назвы хімічных элементаў тыпу *ёўропій, каліфорній, французій*, дзе выразна выдзяляецца суаднесенасць тэрміна з назоўнікамі Еўропа, Каліфорнія, Францыя.

Уласны назоўнік становіцца часткай складаных аднаслоўных тэрмінаў, напрыклад: *амперметр* – прыбор для вымярэння сілы пастаяннага і пераменнага электрычнага току – А.М. Ампер;

веберметр – прыбор для вымярэння магнітнага патоку – В.Э. Вебер;

вольтметр – прыбор для вымярэння напружання паміж дзвюма кропкамі электрычнага ланцуга – італьянскі фізік А. Вольт (1745–1827);

омметр – прыбор для непасрэднага вымярэння супраціўленняў, якія вымяраюцца ў омах – Г.С. Ом;

фарадаметр – прыбор для вымярэння электрычнай ёмкасці электратэхнічных вырабаў: кандэнсатараў, кабеляў – англійскі фізік М. Фарадэй (1791–1867) і інш.

Такога тыпу тэрмінаў у мове навукі даволі шмат. Вось яшчэ некалькі прыкладаў з іншых галін: нямецкі фізік М. Лаўэ прапанаваў свой метад рэнтгенаўскіх здымкаў, які назвалі *лаўэграмай*; у Кітаі, каля Пекіна, былі знойдзены рэшткі старажытнага тыпу выкапнёвага чалавека, блізкага да піткантрапа, а таму і назвалі яго *сінантрапам* (лац. Sina – Кітай і грэч. anthropos – чалавек); калі знайшлі буйны (каля 300 метраў даўжыні) выкапень паўзуна, які жыў у другой палове мезазойскай эры, яго назвалі *атлантазаўрам* (Атлант – імя тытана, які трымаў, як сказана ў легендзе, нябесны купал, а грэч. sauros – яшчарка).

Прыметнікі ў якасці слоў-тэрмінаў ужываюцца даволі рэдка, паколькі прыметнік, як правіла, спалучаецца з назоўнікам, утвараючы словазлучэнне. Але і асобна прыметнікі выкарыстоўваюцца ў многіх галінах навукі і тэхнікі, напрыклад: у эканоміцы – *бюджэтны, валютны, дэпазітны, клірынгавы, ліцэнзійны, падатковы, уліковы*; у лінгвістыцы – *субстантыўны, адвербіяльны, ад’ектыўны, бінарны, адваротны, дыферэнцыяльны*; у філасофіі – *аб’ектыўны, абсалютны, апрыёрны, ірэальны, кагнітыўны, рацыянальны, трансэндэнтны* і інш.

Калі гаварыць пра тэрміны, выражаныя дзеясловамі, то не ўсе даследчыкі згодны з іх выдзяленнем. Тым не менш у навуковай літаратуры, у тэрміналагічных слоўніках фіксуюцца і гэтыя групы слоў, хоць, праўда, іх значна менш. Напрыклад, у слоўніку тэрмінаў па маркетынгу адзначаюцца адзінкавыя дзеясловы-тэрміны тыпу *канібалізаваць* 'праводзіць палітыку маркетынгу, калі адна і тая ж фірма спецыяльна выпускае на рынак новую марку тавару ў той жа таварнай катэгорыі, у якой у яе ўжо зарэкамендаваны на рынку тавар, тым самым змяняючы попыт на яго ў карысць новага тавару', *экспартаваць, фрахтаваць, рэкламаваць*. У металургічнай тэрміналогіі дзеясловаў значна больш, напрыклад: *забракаваць, загінаць, загладжваць, загрунтоўваць, калькаваць, механізаваць, націскаць, накоўваць, накаксэваць, намагнічваць, блакіраваць, праспізэваць, праточваць, разладжваць* і інш. Тое ж самае заўважаецца ў архіўнай і справавой тэрміналогіі, напрыклад: *абавязваць, абазульніць, абазначыць, абаніраваць, абвінавачваць, абвясціць, абгрунтаваць, абмежаваць* і інш. Неабходна таксама заўважыць, што часта ў слоўніку па маркетынгу адзначаюцца тэрміны-дзеясловы тыпу *забяспечваць, ацэньваць, выплочваць, заніжаць, павышаць, вызначаць, маркіраваць, ліквідаваць, рэалізаваць, выручыць, інфармаваць, разлічыць, планаваць, прагназаваць, канверсаваць, інвеставаць, фінансэваць* і інш., побач з якімі фіксуюцца назоўнікі аддзяяслоўнага ўтварэння тыпу *забеспячэнне, ацэнка, выплата, заніжэнне, інвеставанне, прагназаванне, рэалізацыя, канверсацыя, фінансаванне* і інш.

Праўда, у большасці выпадкаў гэта зусім не тоесныя тэрміны, паколькі заўважаецца, што дзясловы называюць працэсы, дзеянні, а аддзяслоўныя назоўнікі называюць вынік гэтых працэсаў, сродкі дзеяння.

Пры слоў я ў ролі слоў-тэрмінаў няшмат, але ўсё ж і яны выкарыстоўваюцца ў некаторых галінах навукі, культуры і тэхнікі. Тэрмінаванне прыслоўяў назіраецца асабліва часта для абзначэння характару праяўлення дзеяння, напрыклад, у музыцы: *piano* – ціха, *pianissimo* – вельмі ціха, *lugubre* – змрочна, *adagio* – павольна, *спакойна*, *aminato* – ажыўлена, *grave* – цяжка, *масіўна*, *appassionato* – страсна; на транспарце: *налівам* (пра бястарную перавозку вадкасцей у цыстэрнах ці наліўных суднах), *навалам* (пра перавозку масавага грузу без тары); у тэхніцы: *накрыж*, *употаі* (від заклёпкі). Прыслоўі назіраюцца ў архіўнай і справавой тэрміналогіі: *беражліва*, *дакладна*, *дапушчальна*, *добраасумленна*, *недакладна*, *пераканальна*, *пісьмова*; у медыцыне: *унутрывенна*, *абвострана*, *рэгрэсіўна*, *дысперсійна*, *дынамічна*; у металургіі: *унакладку*, *усутык*, *уручную*, *шчыльна* і інш.

Словазлучэнні-тэрміны надзвычай шырока выкарыстоўваюцца ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі. Сярод іх выдзяляюцца свабодныя і несвабодныя словазлучэнні. У тэрмінах са свабодным спалучэннем слоў кожны кампанент па-за тэрмінам можа ўступаць у сувязь з іншымі словамі, напрыклад: *рынак пакупніка*, *рынак прадаўца*, *сегмент рынку*, *ёмкасць рынку*. Разам з тым кожнае слова такіх словазлучэнняў – тэрмін. Напрыклад, фізічны тэрмін *лазерная плазма* абзначае 'плазму, якая ўтвараецца пры іанізацыі газу пад уздзеяннем магутнага лазернага выпраменьвання', а слова *плазма* як асобны тэрмін абзначае 'іанізаваны газ, у якім канцэнтрацыя дадатных і адмоўных электрычных зарадаў практычна аднолькавая'. У несвабодных словазлучэннях-тэрмінах можна выдзеліць кампанент, які ізалявана можа і не быць тэрмінам, напрыклад: *бацькоўская фірма*, *рэвізія кладовак*, *белы тавар* – тэрміны маркетынгу, дзе прыметнікі *бацькоўская*, *белы*, назоўнік *кладоўка* – агульнаўжывальныя словы, якія не маюць тэрміналагічнага значэння, калі ўжытыя па-за тэрмінам. Некаторыя нават выдзяляюць фразеалагічныя тэрміны, напрыклад: *Вялікая Мядзведзіца*, *Валасы Веранікі*, *Вялікі Пёс*, *Залатая Рыба* – назвы сузор'яў у астраноміі; *воўчае лыка*, *баранчык божы*, *брат і сястрыца*, *божая кароўка* – назвы раслін і насякомых у батаніцы і інш.

У словазлучэннях-тэрмінах нярэдка выпадакі спалучэння назоўніка з назоўнікам (апорнае і залежнае слова). Напрыклад, сярод фізічных і астранамічных тэрмінаў такіх спалучэнняў нямала: *аберацыя святла*, *Бора паступаты*, *вільготнасць паветра*, *ціск святла*, *дэфект масы*, *дысперсія хваляў*, *дысперсія святла*, *дыфракцыя святла*, *доза выпраменьвання*, *квант энергіі*, *кольцы Сатурна*, *кола вышыні*, *лямпа напальвання*, *лібрацыя Месяца*, *маса спакою*, *момант імпульсу*, *перыяд паўраспаду*, *пояс задьяка*, *супрацьстаянне планет*, *рассейванне святла*, *вынік вьмярэння*, *рэфракцыя святла* і інш.

У якасці кампанента тэрмінаў-словазлучэнняў з апорным агульным назоўнікам могуць выступаць уласныя назоўнікі. Як правіла, гэта прозвішчы вучоных, даследчыкаў, адкрывальнікаў. Прывядзем прыклады фізічных тэрмінаў такога тыпу, вядомых са школы:

Авагадра закон – адкрыты ў 1811 г. італьянскім фізікам і хімікам А. Авагдрам (1776–1856);

Ампера закон – адкрыты ў 1820 г. французскім фізікам А.М. Амперам;

Архімеда закон – адкрыты старажытным грэчаскім вучоным Архімедам каля 287–212 гг.

да н.э.;

Гей-Люсака закон – адкрыты ў 1802 г. французскім вучоным Ж.Л. Гей-Люсакам (1778–1850);

Гака закон – адкрыты ў 1660 г. англійскім вучоным Р. Гакам (1635–1703);

Дальтона закон – адкрыты ў 1801 г. англійскім фізікам і хімікам Дж. Дальтонам (1766–1844);

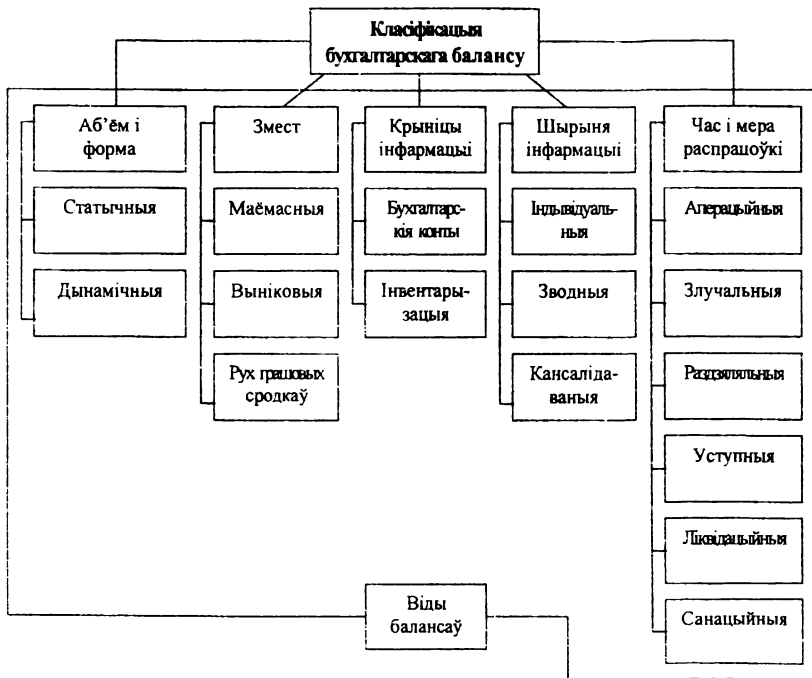
Кеплера закон – адкрыты ў пачатку XVII ст. нямецкім астраномам І. Кеплерам (1571–1630);
Кулона закон – адкрыты ў 1785 г. французскім фізікам Ш. Кулонам (1736–1806);
Ленца закон – адкрыты ў 1833 г. рускім фізікам Э.Х. Ленцам (1804–1865);
Ньютона законы – адкрытыя англійскім вучоным І. Ньютанам (1642–1727);
Ома закон – адкрыты нямецкім фізікам Г.С. Омам (1787–1854);
Паскаля закон – адкрыты ў 1651–1654 гг. французскім вучоным Б. Паскалем (1623–1662);
Фарадэя закон – устаноўлены ў 1833–1834 гг. англійскім фізікам М. Фарадэем (1791–1867);
Шарля закон – адкрыты ў 1787 г. французскім вучоным Ж. Шарлем (1746–1823);
Бальмера формула – прапанавана швейцарскім настаўнікам Я. Бальмерам (1825–1898);
Тарьчэлі формула – выведзена ў 1641 г. італьянскім вучоным Э. Тарьчэлі (1608–1647);
Томпсана формула – названа ў гонар англійскага фізіка У. Томпсана (1824–1907);
Маера ўраўненне – устаноўлена ў 1842 г. нямецкім вучоным Ю.Р. Маерам (1814–1878);
Максвела ўраўненне – атрыманае ў 60-х гг. англійскім вучоным Дж. Максвелам (1831–1879);
Кірхгофа правіла – сфармулявана ў 1847 г. нямецкім фізікам Р.Г. Кірхгофам (1824–1887);
Комптана з’ява – адкрыта ў 1923 г. амерыканскім фізікам А.Х. Комптанам (1892–1962);
Майкельсона вопыт – пастаўлены ў 1881 г. амерыканскім вучоным А. Майкельсонам (1852–1931);
Пельцэ з’ява – адкрыта ў 1834 г. французскім фізікам Ж. Пельцэ (1785–1845);
Ферма прынцып – устаноўлены каля 1660 г. французскім матэматыкам П. Ферма (1601–1665);
Цэльсія шкала – прапанавана ў 1742 г. шведскім астраномам і фізікам А. Цэльсіем (1701–1744);
Штэрна вопыт – пастаўлены ў 1920 г. нямецкім фізікам О. Штэрнам (1888–1969).
Такого тыпу тэрміны характэрны навуцы і сэння, напрыклад, у эканоміцы: *піраміда Маслава*, *індэкс Нільсана*, *рэйтывг Нільсана*, *антытэрэстаўскі закон Шэрмана*, *мадэль М. Гардона*, *акт Ланхэма*, *закон Энгеля* і інш.
Часам у склад кампанента тэрміна-словазлучэння ўваходзяць два прозвішчы адразу, носьбіты якіх мелі непасрэднае дачыненне да адкрыцця, напрыклад:
Джоўля-Ленца закон – эксперыментальна ўстаноўлены ў 1841 г. англійскім фізікам Дж.П. Джоўлем і незалежна ад яго ў 1842 г. рускім фізікам Э.Х. Ленцам; *Клапейрона-Мендзялеева ўраўненне* – прапанавана ў 1834 г. французскім фізікам Б. Клапейронам (1799–1864) і абагульнена ў 1874 г. рускім вучоным Д.І. Мендзялеевым (1834–1907); *Тьцьўуса-Бадэ правіла* – прапанавана ў 1766 г. нямецкім астраномам І. Тьцьўусам (1729–1796) і атрымала вядомасць дзякуючы працам нямецкага астранома І. Бадэ (1747–1826); *Франка-Герца вопыт* – прадстаўлены ў 1913 г. нямецкімі фізікамі Дж. Франкам (1882–1964) і Густавам Герцам (1887–1975); *Чаранкова-Вавілава вьтраменьванне* – выяўлена ў 1934 г. рускімі фізікамі П.А. Чаранковым і С.І. Вавілавым; *Штэрна-Герлаха вопыт* – пастаўлены ў 1922 г. нямецкімі вучонымі О. Штэрнам (1888–1969) і В. Герлахам (1889–1979) і інш.
Значна радзей сустракаюцца спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікам пры іх, напрыклад, у філасофіі – *вымярэнне ў сацыялогіі*; у эканоміцы – *задача пра коміваяжора*, *задача аб назначэннях*; у менеджменце – *адмаўленне ад іску*, *размеркаванне па працы*; у маркетынгу – *“ад дзвярэй да дзвярэй”*, *асігнаванні на срокі рэкламы*, *выяўдзенне на рынак*, *выдаткі на захаванне*, *забарона на перадачу*, *заканадаўства па абароне інтэрэсаў спажыўцоў*, *заяўка на паслугу*, *кансалтынг па менеджменту*, *кантора вьтворцы па збыту*, *кіраўніцтва па закупках*, *націск з боку канкурэнтаў* і інш.

Тэрміны-словазлучэнні надзвычай шырока прадстаўлены спалучэннем прыметніка з назоўнікам, дзе прыметнік, выступаючы ў ролі азначэння, усё ж выконвае не якасную характарыстыку, а ўдакладняльную, абмежавальную, класіфікацыйную. Для прыкладу возьмем схему "Класіфікацыя бухгалтарскага балансу" (гл. табліцу).

Выкарыстанне тут прыметнікаў *операцыйныя, злучальныя, раздзяляльныя, уступныя, ліквідацыйныя* і інш. у спалучэнні з назоўнікам *баланс* вядзе да страты прыкметы, да змен у семантыцы спалучэння. Так, прыметнік *уступны* мае значэнні: 1) які з'яўляецца ўступам да чаго-небудзь; пачатковы; 2) звязаны з паступленнем, абумоўлены паступленнем куды-небудзь (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Т. 5, кн. 2. – Мінск, 1983. – С. 70). Тэрмін *уступны баланс* называе від бухгалтарскіх папер паводле часу, мэты і зместу яго афармлення ці распрацоўкі.

Прыметнік у складзе тэрміна, як правіла, не можа мець формаў ступеней параўнання (нават калі гэта якасны прыметнік). Напрыклад, у біялогіі выкарыстоўваюцца тэрміны *макрыца чырвоная* (*Anagallis arvensis*) і *макрыца белая* (*Stellara media*), але прыметнікі ў іх складзе маюць толькі формы скланення і не маюць формаў ступеней параўнання.

Спалучэнне прыметніка з назоўнікам найбольш пашырана ў якасці тэрмінаў-словазлучэнняў. Асабліва гэта заўважаецца ў адносна ўсталяваных тэрміналогіях пэўных галін навукі і тэхнікі. Так, напрыклад, сярод філасофскіх тэрмінаў найчасцей выдзяляюцца тэрміны, утвораныя спалучэннем прыметніка з назоўнікам, напрыклад: *аксіяматычны метада, аналітычныя суджэнні, вульгарная сацыялогія, грамадскае быццё, другасныя якасці, ідыяграфічны метада, каштоўнасныя арыентацыі, лагічны эмпірызм, натуральнае права, першасныя якасці, суб'ектыўны дух* і інш.

У складзе тэрмінаў-словазлучэнняў могуць быць вытворныя прыметнікі ад уласных назоўнікаў, што з'яўляюцца: 1) геаграфічнымі назвамі, напрыклад: *Сіхатэ-Алінскі метзарыт* – жалезны метзарыт, які ўпаў у 1947 г. у адгор'ях Сіхатэ-Аліня; *Тунгускі метзарыт* – касмічнае цела, выбух якога 30 чэрвеня 1908 г. выклікаў гіганцкую катастрофу ў басейне ракі Падкаменная Тунгуска; *мілецкая школа* – старажытнагрэчаская філасофская школа, якая ўзнікла ў VI ст. да н.э. у Мілеце; *дэльфійскі метад*, ці *метад Дэльфа*, – метад экспертнага ацэнкі будучага, г.зн. экспертнага прагназавання, паходзіць ад назвы старажытнагрэчаскага горада Дэльфы, вядомага ў гісторыі храмам з аракулам Апалона; 2) прозвішчамі вучоных, напрыклад: *броўнаўскі рух* – адкрыты ў 1827 г. англійскім батанікам Р. Броўнам (1773–1858); *рэнтгенаўскія промні* – адкрыты ў 1895 г. нямецкім фізікам К. Рэнтгенам (1845–1923) і інш.

У трохслоўных тэрмінах апорным (асноўным) выступае назоўнік, напрыклад: *акордная заработная плата, бюджэтная ўстановы і арганізацыі, Еўрапейскі інвестыцыйны банк, кантрольны пакет акцый, кан'юнктура таварнага рынку, метады бухгалтарскага ўліку, падатак на дабаўлены кошт, рахункі і падвойны запіс, рэзервовы фонд прадпрыемства, свабодна канверсаваная валюта*. У слоўніку маркетынгавай тэрміналогіі выдзяляем чатырох- і больш слоўныя тэрміны, напрыклад: *асноўная ідэя рэкламнага тэксту, дагаворная вертыкальная маркетынгавая сістэма, сегментацыя ў залежнасці ад паводзін на рынку, дадатковая праграма стымулявання збыту, вартасць маркетынгавых затрат для забеспячэння патрэбнага эканамічнага эфекту, рэкламаванне заслуг арганізацыі для стварэння рэпутацыі*.

Менавіта трох- і больш слоўныя словазлучэнні ў якасці тэрмінаў з'яўляюцца адметнасцю сучаснай навуковай тэрміналогіі беларускай мовы. Відавочна, іх з'яўленне звязана з удакладненнем, дапаўненнем галоўнага кампанента, каб больш дэтальна, поўна і канкрэтна выразіць абазначанае паняцце, каб адлюстравалі найбольшую колькасць прыкмет паняцця, а магчыма, і з тым, што адсутнічаюць аднаслоўныя тэрміны. Часам у сучаснай беларускай мове назіраецца замена шматслоўных тэрмінаў аднаслоўнымі намінацыямі. Напрыклад, апісальны тэрмін *асоба, якая праводзіць апытанне* заменены аднаслоўным тэрмінам *інтэрв'юер*; *маркіроўка з'якеткай* – *з'якетаж*; *схема размяшчэння* – *кампануюка, планіроўка*; *рэкламны плакат* – *постар*; *вядучы прэзентацыі тавару* – *дэманстратар* і інш.

У састаўных тэрмінах, як можна заўважыць, структура розная, колькасць кампанентаў ад двух да пяці і, радзей, больш.

Састаўныя тэрміны падобныя да простых перш за ўсё тым, што яны абазначаюць адно цэласнае паняцце. Без ніякай шкоды для зместу тэрміна яго састаўную форму можна замяніць прастай, хоць, праўда, на практыцы гэта не заўсёды можна зрабіць, бо калі б можна было, то не было б складаных, шматслоўных тэрмінаў. Асабліваю цікавасць уяўляе слоўнік-даведнік па маркетынгу, дзе даецца пераклад тэрмінаў, як правіла, аднаслоўных ці двухслоўных з англійскай мовы на рускую, беларускую, нямецкую і французскую мовы. У беларускім варыянце яны шматслоўныя, напрыклад: *Art* – *мастацкае афармленне рэкламнай аб'явы*; *Budget* – *крама з таннымі таварамі*; *Branding* – *забеспячэнне тавару гандлёвай маркай*; *Attitude measurement* – *даследаванне і ацэнка адносін спажыўца да чаго-небудзь*; *Back end* – *дзеінасць фірмы пасля атрымання заказу ад кліента (у прамым маркетынгу)*; *Business mix* – *структурныя кампаненты дзелавой актыўнасці* і інш.

Часткова састаўныя тэрміны ўсё ж з часам спрашчаюцца, утвараючы складаныя словы, напрыклад: *капітальныя ўкладанні – капукладанні, агітацыйная кампанія – агіткампанія, дзяржаўнае страхаванне – дзяржстрах; абрэвіятуры, напрыклад: Амерыканская асацыяцыя маркетынгу – ААМ; ASI (Audients Surveys insee) – АСІ («Одыенс сэрэўз»); Еўрапейская эканамічная супольнасць – ЕЭС; Дзяржаўная сістэма навукова-тэхнічнай інфармацыі Рэспублікі Беларусь – ДСНТІРБ; тэхніка-эканамічная інфармацыя – ТЭІ; універсальная сістэма першаснай уліковай дакументацыі – УСПУД), або замяняюцца іншамойнымі словамі, напрыклад: *высокі попыт на які-небудзь выраб у рознічным гандлі – блоўаўт; невялікае рэкламнае агенцтва, якое аказвае паслугі пераважна творчага характару – буцік; аднаразовае ўзнагароджанне пры куплі дарагога тавару – рэбўйт; дзеючая асоба – суб'ект; складаны зьмны гук – афрыката; уладальнік сельскагаспадарчага прадпрыемства – фермер; час адпачынку з суботы да панядзелка – уік-энд; даведнік цэн на відах і гатунках тавараў або на відах паслуг – прэйскурант; прамежавы пазітыў – лаванда і інш.**

Заданні

1. Да прыведзеных тэрмінаў падбярэце сінонімы (з дадзеных у дужках).

Астранаўтыка, астэроіды, атамізм, атамны рэактар, аэранаўтыка, велічыня, вертыкал, ветразь, выбіральнасць, вымушанае выпраменьванне, гравітацыя, грунтвага, гукавыя хвалі, датычнае паскарэнне, дыстыляцыя, дыямент, завісь, зрокавая труба, квазізоркі, кінакамера, колькасць руху, пошчак, прапелер, радар, радуга, радыёвымярэнне, радыяцыя, свідар, сіламер, Стажары, сублімацыя, счাপленне, тэмпературнае выпраменьванне, тэрпенцін, унутранае трэнне, фотакамера, экспазіметр, эксперымент.

(Дослед, экспансіметр, фотаапарат, вязкасць, жывіца, цэлавае выпраменьванне, кагезія, узгонка, Пляяды, дынаміметр, бур, выпраменьванне, радыёхвалі, вясёлка, радыёлакатар, паветраны вінт, раха, імпульс, кінаапарат, квазары, падзорная труба, суспензія, алмаз, перагонка, тангенцыйльнае паскарэнне, гук, ватэрап, прэцягненне, індукіраванае выпраменьванне, селектыўнасць, парус, гарызонт сапраўдны, фізічная велічыня, паветраплаванне, ядзерны рэактар, атамістыка, маляў планеты, касманаўтыка).

2. Да прыведзеных тэрмінаў розных галін навукі падбярэце антанімічныя. Вызначце тыпы антонімаў.

Аналіз – ... . Неалагізм – ... . Навуковы – ... . Вірусны – ... . Рухомасць – ... . Палярны дзень – ... . Буйналістасць – ... . Знешні гандаль – ... . Дапаможны цэх – ... . Ускосныя выдаткі – ... . Закончанае трыванне – ... . Адназначнасць – ... . Адаіночны лік – ... . Сыры мацунак – ... . Сушаны стрыжань – ... . Пераменны ток – ... . Гарачая трэшчына – ... . Цвёрды прыпой – ... . Горны рэльеф – ... . Вадкае паліва – ... . Закрытая станіна – ... . Адкрытая форма – ... . Ласось высакародны – ... . Луг высокага ўзроўню – ... . Муха капусная вялікая – ... . Экспліцытны – ... . Інтэрпаляцыя – ... . Пазітыўны – ... .

Для даведка: сыры стрыжань, муха капусная малая, ласось зьмайны, раўнінны рэльеф, прамья выдаткі, імпліцытны, нерухомасць, мнагазначнасць, адкрытая станіна, драбналістасць, экстрапаляцыя, сінтэз, асноўны цэх, множны лік, архаізм, сухі мацунак, незакончанае трыванне, антынавуковы, пастаянны ток, халодная трэшчына, мяккі прыпой, цвёрдае паліва, процівірусны, негатыўны, унутраны гандаль, палярная ноч, закрытая форма, луг нізкага ўзроўню.

3. Карыстаючыся “Слоўнікам амонімаў беларускай мовы” В.Дз. Старычонка (Мінск, 1991), утварыце словазлучэнні са словамі-амонімамі; назавіце значэнні амонімаў, вызначце тыпы моўнай аманіміі.

Узор выканання

Дроб – няправільны дроб, дроб цукру.

Дыяганаль, дырэктрыса, лінейка, метр, плюс, праектаваць, пяць, сярэбранік, соль, тэрмін, адваротнае, адзін, вядомае, кратнае, першы, дэльта.

4. Да прыведзеных тэрмінаў падбярыце адпаведныя антонімы (з дадзеных у дужках). Вызначце, да якіх часцін мовы адносяцца антонімы.

Адліў, аднаўленне, аналіз, аніён, анод, апагей, асіметрыя, афелій, выпарэнне, дысацыяцыя, зеніт, іанізацыя, ірацыянальны лік, крохкасць, ламінарнае цячэнне, максімум, негатыв, несувымерныя велічыні, поўнач, упарадкаванне, усход.

(Захад, хаатычнасць, поўдзень, сувымерныя велічыні, пазітыў, мінімум, турбулентнае цячэнне, пластычнасць, рацыянальны лік, рэкамбінацыя, надзёр, маліца, кандэнсацыя, перыгелій, сіметрыя, перыгей, катод, катыв, сінтэз, акісленне, прыліў).

5. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Выдзеліце тэрміны, раздзяліўшы іх на дзве групы: 1) словы; 2) словазлучэнні.

Інтегральное исчисление – это раздел математического анализа, в котором изучаются интегралы, их свойства, способы вычисления и приложения. Вместе с дифференциальным исчислением они составляют основу аппарата математического анализа.

Інтегральное исчисление возникло из рассмотрения большого числа задач естествознания и математики. Важнейшие из них – физическая задача определения пройденного за данное время пути по известной, но, быть может, переменной скорости движения и значительно более древняя задача вычисления площадей и объёмов геометрических фигур.

Центральным в интегральном исчислении является понятие интеграла, которое, однако, имеет две различные трактовки, приводящие соответственно к понятиям неопределённого и определённого интегралов.

В дифференциальном исчислении была введена операция дифференцирования функций. Рассматриваемая в интегральном исчислении обратная к дифференцированию математическая операция называется интегрированием или, точнее, неопределённым интегрированием (*Энциклопедический словарь юного математика*).

6. Спішыце, устаўляючы замест кропак адпаведныя словы (з прыведзеных у дужках). З маўлення прадстаўнікоў якіх прафесій ці спецыяльнасцей паходзяць гэтыя фразеалагізмы?

... вўду; ... гайкі (*каму*); ... кулі (*каму*); ... канцы з канцамі; ... з якара; ... скрыпку; ... на свой хлеб; ... якар (*дзе*); ... баранку; ... на паваротах; ... на след (*каго, чаго, чый*); ... парусах (*ляцець, імчацца і пад*); ... пробы; ... ні задзірынкі; ... зброю; ... шпагі (*з кім*); ... па чайнай лыжцы; ... на буксір (*каго*); ... у строй.

(*Уступаць, браць, у гадзіну, скрыжаваць, складваць, ні сучка, нізкай, на ўсіх, напасці, лягчы, круціць, кідаць, ісці, іграць другую, знімацца, зводзіць, заліваць, закручваць, закідваць*).

7. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Узор выканання

Автоинформатор – аўтаінфарматар.

Автоклуб – аўтаклуб.

Автоматизация, автомобилизация, автомобильный аккумулятор, автоответчик, авто-сохранение (в информатике), администратор (в информатике), адрес (в информатике), адресно-поисковая (поисковая) система, аккумулятор, альма-матер, амортизация, анти-вирус (в информатике), антиспам, апгрейд (в информатике), аппаратная совместимость (в информатике), аппаратное обеспечение, аппаратный, архиватор (в информатике), архивация (в информатике), аудиозапись, база данных (в информатике), Байнет, байт, бейсик, беспарольный доступ, бионика, бит, битрейт, блог, брандмауэр (в информатике), браузер, брейн-дрейн, буфер (в информатике), ввод данных (в информатике), видеофайл, видеочат, винчестер (в информатике), виртуальная зависимость (интернет-зависимость), виртуальная реальность, внутренняя память, всемирная паутина, высокотехнологический, взб, взб-интерфейс, взб-сайт, гальванизация, генератор, гигабайт, глобальная компьютерная сеть, дамп, деинсталляция (в информатике), декомпиляция, дефрагментация (в информатике), джойстик (в информатике).

8. Прачытайце тэкст, выдзеліце тэрміны. На аснове якіх прыкмет вы іх вылучылі?

Ацэнка якасцей фінансавых інвестыцый грунтуецца на трох асноўных характарыстыках каштоўных папер: цане, вартасці і даходнасці. Цана і вартасць – гэта абсалютныя характарыстыкі. Цана каштоўнай паперы – гэта дэклараваны (аб'яўлены) у квіціроўках кошт, па якім яе можна набыць на рынку. Вартасць каштоўнай паперы – гэта разліковы паказчык, які характарызуе яе унутраны цяжкі кошт з пункту гледжання інвестара.

Партфельны інвестар набывае каштоўныя паперы выключна з мэтай атрымання цяжкага даходу або прыросту капіталу ў перспектыве. Ён не ставіць перад сабой задачу сфарміраваць кантрольны пакет акцый для рэальнага ўдзелу ў кіраванні той або іншай кампаніяй, таму для яго важнейшымі момантамі ў ацэнцы любога фінансавага інструмента з'яўляецца суаднесенне паміж чаканымі даходамі і рызыкай. У сувязі з гэтым ацэнка эфектыўнасці асобных фінансавых інструментаў інвеставання ажыццяўляецца на аснове параўнання, з аднаго боку, аб'ёму інвестыцыйных выдаткаў, а з другога – сум зваротнага грашовага патоку па іх.

9. Прачытайце і знайдзіце правільны адказ. Назавіце: а) сінонімы; б) антонімы.

Цана – гэта...

- а) плата за якасць вырабаў;
- б) грашовае выражэнне вартасці тавараў;
- в) доўг пакупніка прадаўцу вырабаў ці банкіру;
- г) авансавы плацёж.

Выдаткі павялічваюцца, калі...

- а) пачынаецца барацьба палітычных дзеячаў;
- б) растуць міжнародныя цэны;
- в) змяншаецца прадукцыйнасць працы і колькасць рэсурсаў;
- г) у насельніцтва павялічваецца даход.

Прыбытак – гэта...

- а) атрыманая выручка ад продажу вырабаў;
- б) ганарар за пазалпланавую дзейнасць;
- в) лішак ад дамашніх расходаў;
- г) розніца паміж выручкай і выдаткамі.

10. Падзяліце тэрміны паводле іх будовы на аднаслоўныя і шматслоўныя. Да выдзеленых тэрмінаў падбярыце антонімы.

Валютны рахунак, пэня, антырэклама, адлічэнні ад прыбытку, буцік, спонсар, асацыяцыя, арэнда, пакрыццё страт, ордар, **дэвальвацыя**, доўгатэрміновыя эканамічныя нарматывы, затраты на вытворчасць, разліковы прыбытак, купон, рознічныя цэны, сертыфікат, сегмент рынку, пазыка, гандаль, **экспарт**, экстрэмум, эмісія.

11. Выпішыце з тэрміналагічнага слоўніка (падручніка па сваёй дысцыпліне) тэрміны-словы розных часцін мовы (назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі) і тэрміны-словазлучэнні рознай будовы. Зрабіце вывады адносна частотнасці розных часцін мовы і колькасці кампанентаў у тэрмінах-словазлучэннях. Якія сінтаксічныя мадэлі прадстаўлены найбольшай колькасцю прыкладаў?

12. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову. Адзначце іх граматычныя асаблівасці (у параўнанні з рускай мовай).

Безработица, благосостояние, производственные силы, убыток, знак качества, вторичное сырьё, незавершённое строительство, непрерывная рабочая неделя, оптовая торговля, полная себестоимость, пособие, прибыль, расчётная прибыль, ремонтное хозяйство, рационализаторское предложение, сырьё, затраты, капиталовложения, налог, учредитель, торговый зал.

13. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Выдзеліце тэрміны, раздзяліўшы іх на дзве групы: 1) словы; 2) словазлучэнні.

Доходы республиканского бюджета за 2009 год сложились в сумме 46,8 трлн рублей, или 102,5% уточнённого годового плана. При этом сокращение поступлений доходов республиканского бюджета по сравнению с 2008 годом составило 2,3 трлн рублей.

Наибольшее снижение поступлений приходится на налоговые доходы от внешнеэкономической деятельности. Так, за 2009 год в бюджет поступило 8 трлн рублей доходов из данного источника. По сравнению с 2008 годом поступления сократились в 1,3 раза.

За 2009 год в республиканский бюджет поступило 8,2 трлн рублей налога на добавленную стоимость. По сравнению с 2008 годом поступления увеличились на 1,6% (на 132 млрд рублей).

Доходы Фонда социальной защиты населения Министерства труда и социальной защиты составили 16,2 трлн рублей, или 101,4% уточнённого годового плана.

Расходы республиканского бюджета за 2009 год составили 46,3 трлн рублей (99,5% уточнённого годового плана). Из них на финансирование социальной сферы (социальная политика, образование, здравоохранение, физическая культура, спорт, культура и средства массовой информации) направлено 20,3 трлн рублей (98,3%), национальной экономики – 13,5 трлн рублей (97,4%), расходы на общегосударственную деятельность составили 8,7 трлн рублей (106,1%).

Профицит республиканского бюджета за 2009 год составил 492,5 млрд рублей.

14. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Узор выканання

Агенство по купле-продаже иностранной валюты – агенства па куплі-продажу замежнай валюты.

Агентский – агенцкі.

Аккредитив, акциз, анализ качества продукции, аннулирование, апеллировать, арендодатель, аттестация, аукционист, банковские услуги, банкрот, барышник, безвозмездно, безналичный (расчёт), безработица, безрасчётный, безрезультатный, безубыточность, бесхозяйственный, биеннале, биржа труда, благо, благоприятные условия, благоприятствовать, благосостояние, блицролик, бойкотировать, бонусные скидки, брендинг, брифинг, бросать жребий, бросовой (экспорт), бывший, бюджет, в виде исключения, ведомство по вопросам оплаты труда, вексель, веритель, видеореклама, визитная карточка (визитка), вице-президент, взимание, взятка, вкладчик, влияние, внедрение, внедрять, внепроизводственный, внешнеторговый, вовлечение в потребление, возглавлять, возмещение, возможность, вознаграждение, возросший (спрос), волокита, воплощение, воспроизводство, воссоздание, восстановительный, взвес, (в) розницу, Всемирный банк, вскрыть, вследствие, вспомогательный, вторичный, втридорого, выгодный контракт, выполнение, выпускаемая продукция, выручка, высокий уровень работоспособности, высокооплачиваемый, высокопроизводительный, вычислительный центр.

5. Паходжанне тэрмінаў

Тэрміналагічная лексіка паводле паходжання неаднародная. Яна складаецца, як і лексіка літаратурнай мовы, з розных пластоў уласных (*сіла, хуткасць, час; ліст, кветка; гаспадарка; мова, маўленне*) і іншамоўных слоў (*абсалют, бюджэт; абляўт; прэс, рэзістар, рэастат*); са спалучэнняў уласных і іншамоўных сродкаў (*сабекошт, паўфабрыкат, пастаянны капітал; упускны клапан, клецц блюмінга*); са старых (*дзяржава, мытня, мяжа*) і новых слоў (*аўдыт, менеджмент, маркетынг; радыяфобія*); з агульнаўжывальных па паходжанні і вузкасפעцыяльных (параўнаем тэрміны ў батаніцы, напрыклад: *фітабентас, зўлена, фантыналіс і боцікі, званочак, маргарыткі*; у геаграфіі, напрыклад: *шчокі* 'высокія скалістыя абрывістыя берагі ракі, размешчаныя адзін супраць другога', *іголка* 'вострая, кругасхільная горная вяршыня, горны пік ці верхняя частка піка' і *псамафілы* 'жывёлы, якія жывуць у пясках', *псамафіты* 'расліны рухомых пяскоў', *ксерафіты* 'расліны засушлівых месцаў', *ксерафілы* 'жывёлы, што жывуць у засушлівых месцах'); са слоў, утвораных па мадэлях словаўтварэння літаратурнай мовы (*прылівы, падпор, выкуп, разлік, задатак, заёмшчык, набраканне, навядзенне*) і па мадэлях тэрміналагічнага словаўтварэння (*графема, лексема, марфема, фанема, фразема; поліфанія; бетаніт*).

У беларускай мове тэрміны паводле паходжання можна падзяліць на ўласныя і іншамоўныя.

Уласныя тэрміны таксама розныя. Сярод іх можна выдзеліць агульнаўжывальныя словы, якія сталі тэрмінамі ў выніку працэсу тэрміналагізацыі. Напрыклад, слова *палец* у геаграфічнай тэрміналогіі абазначае 'асобная слупападобная скала, цяжкадаступны пік', у аўтамабільнай тэрміналогіі – 'валік або стрыжань у машынах, які служыць звычайна для захвату іншых частак механізма' (*поршневы палец*).

Такія тэрміны, што сваім вытокам абавязаны агульнаўжывальнай лексіцы. ёсць амаль ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі, напрыклад, у лінгвістычнай тэрміналогіі – *корань, аснова*,

голос, шум; у географічнай тэрміналогіі – *нос* 'вузкі мыс, абрыў горнай грады да мора ці вялікага возера', *парог* 'мелкаводны камяністы ці скалісты ўчастак у русле ракі, які ўтвараецца выходамі карэнных цяжкаразмывальных горных пародаў ці вялікай колькасцю валуноў', *рукаў* (ракі) 'адгалінаванне русла ракі'; у фізічнай і астранамічнай тэрміналогіі – *белья карлікі* 'вельмі шчыльныя гарачыя зоркі малых памераў'; *вага* 'сіла, з якой цела ў выніку зямнога прыцяжэння дзейнічае на гарызантальную апору ці вертыкальны падвес, які ўтрымлівае гэтае цела ад свабоднага падзення', *пара* 'рэчыва ў газападобным стане ва ўмовах, калі шляхам сціскання можна дабіцца раўнавагі з тым жа рэчывам у вадкім ці цвёрдым стане'; у эканоміка-матэматычнай – *хвост, праблема хваста* 'спадчына, якую дадзенае пакаленне пакідае наступнаму', *чорная скрыня* 'кібернетычнае паняцце, з дапамогай якога спрабуюць справіцца з цяжкасцю вывучэння складаных сістэм'; у батанічнай – *венчык, вочка, вузел, вясло, донца, званочак, кубачак, лодачка, ножка, рыльца*; у металургічнай – *барабан, валік, галоўка, гняздо, іголка, зубы, кажух, калена, падушка, рукаў, стол, хамут, шыйка, шчака, шчотка, шчыпы*; у глебазнаўчай – *грыва, купіна, дзёран, адхон, падшва, пустэча* і інш.

Пераасэнсаванне агульнаўжывальных слоў і пераход іх у тэрмінасістэмы звязаны з экстралінгвістычнымі фактарамі. Як правіла, тэрміналагічная намінацыя становіцца другаснай з'явай і больш позняй у параўнанні з фарміраваннем лексічнага складу мовы і з першаснай намінацыйнай рэчаў, якія акружаюць нас. Асабліва роля пры тэрміналагізацыі агульнаўжывальных слоў належыць такім спосабам пераасэнсавання, як метафара ці метанімія. Метафара дае перанос значэння па падабенстве, у выніку чаго два прадметы, зусім розныя па сваім прызначэнні, па паходжанні збліжаюцца на аснове якой-небудзь рысы, звычайна знешняй у адносінах да іх. Напрыклад, слова *рукаў* 'частка адзення, якая пакрывае руку ці яе частку' стала асновай для ўтварэння тэрмінаў *рукаў* (ракі), *рукаў* (пажарны).

Асабліва шырока метафарызуюцца назвы частак цела чалавека (*барада, бародка, вусы, вуха, вушка, галоўка, губа, зубы, калена, кішка, кулак, нос, падшва, палец, плячо, рука, спінка, шчака, язык*), назвы жывых істот, частак іх цела, жылля (*гняздо, клык, кошка, конік, крыло, лапа, лапкі, носок, нос, пяро, хвост, чарвяк, чубок*), назвы адзення (*гарлавіна, жакет, кажух, касынка, пояс, рукаў, шапка*) і інш. Гэта толькі невялікі пералік агульнаўжывальных слоў, якія на аснове метафарызацыі і ў выніку тэрміналагізацыі сталі тэрмінамі розных галін навукі і тэхнікі.

Пры гэтым заўважаецца выкарыстанне адных і тых жа агульнаўжывальных слоў у якасці тэрмінаў у розных галінах навукі і тэхнікі. Напрыклад, слова *шчака* выкарыстоўваецца як тэхнічны тэрмін – *шчака сашніка*, знтамалагічны – *шчокі насякомых*, географічны – *шчокі ракі*, а назоўнік *шыйка* як анатамічны – *шыйка пазванка*, *шыйка маткі*, тэхнічны – *шыйка вала*, *шыйка рэйкі* і інш.

Праўда, даследчыца пытанняў беларускай навуковай тэрміналогіі Л.А. Антанюк заўважае: "У сучасным тэрмінаўтварэнні ў адрозненне ад перыяду 20–30-х гадоў агульнаўжывальныя словы, якія адначасова з'яўляюцца тэрмінамі, набываюць тэрміналагічнае значэнне пераважна ў складзе састаўных тэрмінаў". Сапраўды, аналіз тэрмінаў на матэрыяле слоўнікаў 80–90-х гадоў мінулага стагоддзя падамацоўвае гэта. Напрыклад, у металургічнай вытворчасці выкарыстоўваюцца такія тэрміны, як *альфа-проміні, альфа-часцінка, амплітуда вагання, атам прымесі, атмасфера нагрэвальнай печы, бандаж печы, даўжыня дугі захвату, дымовая засаўка, запорная засаўка, лішкавае паветра, паверхневая актыўнасць, цэлітавая вада* і інш.

Агульнаўжывальныя словы, што сталі тэрмінамі, найбольш звязаны па тэматыцы з грамадствам, прыродай, жывёламі, раслінамі і пад. Іх роля як самастойных слоў-тэрмінаў і асабліва ў складзе састаўных тэрмінаў досыць значная ў навуках прыродазнаўчых,

грамадскіх, медыцынскіх. Вось некалькі прыкладаў з тэрміналагічных матэрыялаў па жывёлагадоўлі, кормавытворчасці, ветэрынарыі, гігіене прадуктаў жывёлагадоўлі: *корм галінкавы, корм грубы, корм драўняна-галінкавы, корм сакавіты, корм цокаваны, кормаздабыванне, падлога планачная, падлога рашцістая, падлога сеткаватая, малако зборнае, малако сасковае, малакагонны, малакаадача, малачко матачнае*, ці батанічныя тэрміны: *венчык, валаскі, галоўка, каробачка, рубчык, стрьжань, чахол, шыйка* і інш.

Пэўная частка агульнавядомых слоў, выкарыстоўваючыся ў навуковых тэкстах, набывае тэрміналагічнае значэнне. Напрыклад, у батанічнай тэрміналогіі назоўнік *кветка, сцябло, карань, ліст, пялёстак, цыбуліна, грыбніца, семя* і інш. адрозніваюцца сваім выкарыстаннем у параўнанні з агульнавядомымі і агульнаўжывальнымі словамі. Напрыклад: *Знешне лісты розных раслін моцна адрозніваюцца, але паміж імі шмат і агульнага. Тыповыя лісты большасці раслін маюць зялёную афарбоўку і складаюцца з ліставой пласціны і чаранка, якім яны злучаны са сцяблом. Такія лісты маюць бяроза, дуб, клён, ліпа, ясень. У лісцях некаторых раслін, напрыклад, аляся, агавы, ільну, чаранкоў няма.*

Часам тэрміны адрозніваюцца ад сваіх агульнаўжывальных аманімічных слоў граматычнымі формамі. Так, досыць часта менавіта ў тэрміналагічным значэнні назоўнікі выкарыстоўваюцца ў форме множнага ліку, напрыклад, *воды* (мінеральныя воды), *маслы, нафты* і інш.

Асобныя тэрміны ўласнага паходжання ўзяты з размоўнай лексікі і выдзяляюцца сваім размоўна-бытавым характарам. Так, напрыклад, у металургічнай тэрміналогіі выкарыстоўваюцца словы *выпіхач* (руск. *выталкиватель*), *гладзілка*, а таксама тэрміны *куча* (руск. *груда*), *задзірына*, якія ўзніклі на аснове слоў размоўнага паходжання.

Пэўную, найбольш колькасную, частку ўласных тэрмінаў складаюць вытворныя тэрміны, ці **дэрываты**, г.зн. тэрміны, утвораныя з уласнага матэрыялу ці ўласнага і запазычанага паводле пэўных спосабаў (гл. раздзел "Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі"). Гэта асноўная крыніца папаўнення тэрмінаў усіх галін навукі і тэхнікі. Пры ўтварэнні новых тэрмінаў адзначаюцца тыя ж спосабы і прыёмы, што і ў беларускай літаратурнай мове. Заўважана, што для многіх тэрмінасістэм характэрны бяссуфіксны, ці бязафіксны, спосаб. Напрыклад, у металургічнай тэрміналогіі шырока выкарыстоўваюцца вытворныя тэрміны тыпу *надлом, надрэз, напал, накіп, наклён, накол, настэў, рассеў* і інш. Не менш пашыраны і суфіксальны спосаб утварэння новых тэрмінаў. Напрыклад, у сельскагаспадарчай тэрміналогіі назіраем: *асыпанне, грануляванне, зажыўленне, каласаванне, квахтанне, раздрабленне, укрыванне, укладванне* і інш.

І ўсё ж тэрміналагічнае ўтварэнне досыць істотна адрозніваецца ад словаўтварэння літаратурнай мовы. У тэрміналогіі рэалізуюцца свае заканамернасці пры словаўтваральных працэсах. Так, заўважана, што звычайна надаецца асаблівая ўвага і пэўнае тэрміналагічнае значэнне словаўтваральным сродкам, напрыклад, у хіміі – суфіксу *-ій (-ый)* (назвы хімічных элементаў: *нільсборый, нобелій, ніобій* і інш.), у лінгвістыцы – фарманту *-ема (фанема, графема, фразема, лексема)*, у геалогіі – *-іт (-ыт)* (*ангіўрыт, андзіт, антьманіт, араганіт*) і інш. Ствараюцца і новыя мадэлі ўтварэння тэрмінаў. Напрыклад, пашыранай мадэллю ў многіх галінах навукі і тэхнікі з'яўляецца мадэль "агульны назоўнік + уласны" тыпу *цыбуля Каба, цыбуля Ноцэра, цыбуля Валенсія; лубін Ваўко, лубін Вікторыя; спосаб Баера, дэфект Фрэнкеля, лік Лошміта, модуль Юнга, працэс Эльзэрд* і інш.

Значная роля пры ўтварэнні тэрмінаў належыць інтэрнацыянальнай лексіцы. Выкарыстоўваюцца перш за ўсё словы з грэчаскай і лацінскай моў, напрыклад, лінгвістычныя тэрміны: *аманімы* (ад грэч. *homonyma* < *homos* – аднолькавы + *onyma*, *onoma* – імя),

паронімы (ад грэч. *para* – каля, пры + *опута*. *опота* – імя), *сінонімы* (ад грэч. *synonymos* – аднайменны), *лінгафонны* (ад лац. *lingua* – мова + грэч. *phone* – гук); металургічныя тэрміны: *актывацыя* (ад лац. *activus* – дзейны), *апліката* (ад лац. *applicata* – прылеглая, сумежная), *вібратар* (ад лац. *vibrare* – дрыжаць), *гематыт* (ад грэч. *haimaites* – крывавы), *гістэрэзіс* (ад грэч. *hysteresis* – адставанне), *дэфект* (ад лац. *defectus* – загана, недаход), *пасівацыя* (ад лац. *passivus* – нядзейны), *плазмаатрон* (ад лац. *plasma* – утварэнне + грэч. *thronos*) і інш.

Досыць шырока выкарыстоўваюцца і інтэрнацыянальныя суфіксы. Напрыклад, суфікс *-ізм*, які назіраецца пераважна ў філасофскіх і грамадска-палітычных тэрмінах: *гандзізм*, *марксізм*, *махізм*, *ленінізм*, *платанізм*, *піфагарэізм*, *байранізм*, *дарвінізм* і інш. У якасці састаўных частак выкарыстоўваюцца і іншамоўныя элементы тыпу *-лог*, *-логія* (ад грэч. *logos* – слова, вучэнне), *-фон* (ад грэч. *phone* – гук), *мікра-* (ад гр. *mikros* – малы), *біё-* (ад грэч. *bios* – жыццё) і многія іншыя. Маюцца ў рэзервах тэрмінаўтварэння і інтэрнацыянальныя прыстаўкі, напрыклад, *анты-* (ад грэч. *anti* – супраць), *архі-* (ад грэч. *arhi* – галоўны, старшы), *інтэр-* (ад лац. *inter* – паміж, сярод, унутры) і інш.

Другую групу тэрмінаў паводле паходжання складаюць *іншамоўныя*. Іх з’яўленне тлумачыцца перш за ўсё адсутнасцю ў мове пры перакладзе адпаведных слоў, якія існуюць у мове-крыніцы. Часцей за ўсё гэта звязана з адсутнасцю паняццяў, вызначаных і названых пэўнымі тэрмінамі ў мове-крыніцы. Паводле заўваг даследчыкаў, “працэс запазычвання тэрмінаў досыць нязначна адрозніваецца ад запазычвання слоў літаратурнай мовы” Тым не менш адначым адметныя асаблівасці запазычвання тэрмінаў. Гэта ў першую чаргу пільмова шлях пранікнення запазычаных тэрмінаў, паколькі навуковая інфармацыя распаўсюджваецца пасрэдніцтвам публікацый. Пра гэта слухна заўважае А.А. Станкевіч, што “ў цэлым працэс запазычвання лексікі з класічных моў носіць якасна іншы характар. Адсутнасць кантактаў і ўзаемадзеяння паміж носьбітамі моў, неспаставімасць іх у часе, мёртвы стан класічных моў надаюць працэсу запазычвання штучны характар, пры якім успрымаецца не цэласная лексічная намінацыйная адзінка, а толькі ўнутраная форма слова, асобныя адзнакі, якія кладуцца ў аснову намінацый пэўных з’яў і рэалій”.

Да гэтага ж на працэсы запазычвання аказваецца свядомае ўздзеянне, паколькі ёсць магчымасць планавага і заканамернага фарміравання тэрміналогіі пэўных галін.

І яшчэ адной асаблівасцю запазычвання іншамоўных тэрмінаў у беларускую мову з’яўляецца іх пранікненне ў тэрміналагічную сістэму праз суседнія мовы. Так, вялікую ролю для запазычвання іншамоўных тэрмінаў у беларускую мову адыгрывае руская мова, паколькі шматлікія тэрміны не толькі запазычаны з яе, але і праз яе з іншых моў свету, у першую чаргу грэка-лацінскай элементы, што сталі інтэрнацыянальнымі, напрыклад, *-граф*, *-графія*, *-лог*, *-логія*, *макра-*, *мікра-*, *-фон*, *бія-*, *азра-*, *астра-*, *аўта-* і многія іншыя.

Адметнасцю запазычвання іншамоўных тэрмінаў у беларускую мову з’яўляецца і той факт, што ў сучасную беларускую тэрміналогію пранікалі іншамоўныя словы і са старабеларускай мовы (магчыма, праз народныя гаворкі). У ёй адзначаліся шматлікія іншамоўныя словы, напрыклад, медыцынскія тэрміны лацінскага паходжання – *апалексія*, *паралітык*, *падаэра*, *пульс*, *рэзэпт* і інш.; батанічныя – *альяс*, *кмін*, *лілея*, *мірта*, *пальма*, *рута* і інш. Важную ролю ў развіцці старабеларускай мовы адыгралі пераклады з лацінскай мовы, а таксама актыўнае вывучэнне гэтай мовы ў навучальных установах.

Выпрацоўка беларускай тэрміналогіі розных галін навукі звязана з выкарыстаннем беларускай мовы адносна часу, перыяду, і – як вынік гэтага – пастаяннае імкненне да стварэння нацыянальнай навуковай тэрміналогіі, арыентацыя на ўласныя сродкі. Але ніколі беларуская тэрмінатворчасць не магла пазбегнуць уключэння іншамоўнай лексікі.

У складзе розных тэрмінасістэм беларускай мовы маюцца запазычанні:

з лацінскай мовы. напрыклад, эканамічныя тэрміны – *арандатар, аўдыт, аўдытар, аўкцыён, дэпазіт*; хімічныя – *абсорбцыя, адсарбент, адсорбцыя; анатамічныя – апекс, апондэкс, апікальны; музычныя – абруцця, актава, аліквота, альтэрацыя; матэматычныя – абсцыса, аргумент. арксінус, арктангенс; медыцынскія – абсцэс, аглюцінацыя, адалін, ангіна; лінгвістычныя – акузатыў, аптатыў, афікс, прэфікс, постфікс; філасофскія – актуальны, аперцэпцыя, арбітральны;*

з грэчаскай мовы, напрыклад, біялагічныя – *амбрафілы, амбрафіты, амбрафобы, антрапафіты, апафіза, азрафіты, манера*; лінгвістычныя – *амонімы, анафара, апокапа, варварызм, метанімія, метафара, сінекдаха, сінонім, сінтаagma, энкліза, элэнтэза; металургічныя – гематыт, гістэрэзіс, графіт, гіпс; літаратуразнаўчыя – амфібрахіў, анакалуф, анакруза, аналогія, ананім, анафара, анекдот, антытэза, аўтограф, гекзаметр, гіпербала, дактыль, драма, дыфірамб, дыялог, ідэя, іронія, страфа, стыль; матэматычныя – апафема, арыфметыка, гіпатэнуза, гіпербалойд і інш.;*

з англійскай мовы, напрыклад, эканамічныя – *аверсолд, аўтрайт, афшор, байт, бартар, бізнес, брокер, ваўчар, дэмпінг, дылер, інфляцыя, клірынг, лізінг, маркетынг, менеджмент, прэсінг, рыэлтар, супермаркет, супермен, ф'ючэрс, холдынг, чартар, шоп, шопінг; металургічныя – барэтар, блюмінг, блок, блінкер; аўтамабільныя – буфер, блок, кантэйнер, стартар, ралі, фарсунка; літаратуразнаўчыя – бестселер, дэтэктыў, комікс, памфлет, бестэрн, тэкст, слэнч, фальклор;*

з нямецкай мовы, напрыклад, эканамічныя – *апцыён, біржа, валюта, вэксаль, прыватывацыя, прасперыты, рэнтабельны; металургічныя – алітаванне, букса, гільза, кварцавы, штанга; геалагічныя – андэзіт, бадэліт, бакеліт, барніт, бёміт, вісмуцін; аўтамабільныя – борт, вентэль, вінт, дросель, дзьвель, люфт, муфта, рама, талерка;*

з французскай мовы, напрыклад, эканамічныя – *аваль, аэуары, акцыя, акцыянер, арбітражор, буцік, бюджэт, гарантыя. дыскета, коміважор, купюра, маржа; металургічныя – афінаж, бандаж, барбацёр, гарнісаж, дэмантаж, бензін, бетон, брыкет, глісажны; аўтамабільныя – батарэя, віраж, балон, кабіна, капот, карбюратар, рэле, салон, фара, фургон, эксплуатацыя; літаратуразнаўчыя – вадэвіль, верлібр, гратэск, дэкаданс, жанр, жаргон, ідэалізацыя, імажынізм, кантраст, катрэн, мадэрнізм, мантаж, каларыт, партрэт, пейзаж, персанаж, раман, ронда, рандэўл, рэмарка, рэпліка, рэфрэн, сентыменталізм, стылістыка, сюжэт, трыялет, фарс, фельетон, экспрэсіянізм, эсэ;*

з італьянскай мовы, напрыклад, музычныя – *адажыя, алегра, андантэ, арпеджыя, легата, мадэрата, мецца-сапрана, піяна, прэста, стаката, тоніка, фартысіма; літаратуразнаўчыя – бурлеск, буфанада, мадрыгал, пасквіль, санет, сцэнарый, травесці; металургічныя – гальванічны, гальванометр, кардан; аўтамабільныя – аварыя, аўтастрада, брута, каркас, нета; эканамічныя – авіза, авізаваць, а-контэ, акордны, банк, жырабанк, жыра, мафія, сальда, сконтэ, сола-вэксаль, фірма і інш.*

Пры запазычванні слоў-тэрмінаў з іншых моў адбываецца частковае падпарадкаванне іх законам беларускай мовы. Так, перш за ўсё адзначым уздзеянне фанетыкі беларускай мовы на іншамоўныя тэрміны. Напрыклад, усе гукі ў іншамоўных словах вымаўляюцца ў адпаведнасці з фанетычнымі асаблівасцямі беларускай мовы:

• [ж], [дж], [р], [ў], [ц], [ч], [ш] вымаўляюцца цвёрда (параўн. бел. *брызэнт*, руск. *брезент*, гал. *presenning*; бел. *брыкет*, руск. *брикет*, фр. *brigquette*; бел. *брыз*, руск. *бриз*, фр. *brise*; бел. *джоўль*, руск. *джоуль*, англ. *Joule*; бел. *джунглі*, руск. *джунгли*, англ. *jungle*; бел. *журы*, руск. *жури*, фр. *jury*; бел. *качуча*, руск. *качуча*, ісп. *cachucha*; бел. *джуў-джуўца*, руск. *джиу-джитсу*, яп. *dzudzucu*);

• фрыкатыўны гук [з] (бел. *галага*, фр. *galago* 'млекакормячае падатрада паўмалп, якое жыве ў трапічных лясах Афрыкі'; бел. *гігіена*, руск. *гигиена*, грэч. *hygieinos*);

- аканне (бел. *геаметрыя*, руск. *геометрия*, грэч. *geometria*; бел. *фальклор*, руск. *фольклор*, англ. *folk* і *lore*; бел. *сальда*, руск. *сальдо*, іт. *saldo*);
- дзеканне (бел. *гандзізм*, руск. *гандизм*, інд. *M. Gandhi*);
- цеканне (бел. *цісдаля*, руск. *тисдалия*, н.-пац. *tee sdalia*; бел. *траверцін*, руск. *травертин*, іт. *travertino*) і інш.

Безумоўна, словы іншамоўнага паходжання падпарадкоўваюцца графіцы і правілам арфаграфіі беларускай мовы, параўн. бел. *ф'ючэрс*, руск. *фьючерс*, англ. *utures*; бел. *геаграфія*, руск. *география*, грэч. *geographia*; бел. *біёграф*, руск. *биограф*, фр. *bios* + *grapho*; бел. *цітр*, руск. *титр*, фр. *titre*; бел. *аўтограф*, руск. *автограф*, фр. *autographe*, грэч. *autos* + *grapho*; бел. *дзюбель*, руск. *дюбель*, ням. *Diibel*; бел. *дзюрабль*, руск. *дюрабль*, фр. *durable* і інш.

Не ўсе іншамоўныя тэрміны асвойваюцца ў беларускай мове, многія з іх складаюць выключэнні з правілаў напісання ў беларускай мове, напрыклад: *дакт^ыль*, *в^естэрн*, *в^ерлібр*, *дэ^тэкты^лу*, *рэ^фрэн*, *эсэ*, *дыялог*, *мета^фара* і многія іншыя.

Іншамоўныя тэрміны часта змяняюць сваю граматычную форму, трапляючы пад удзеянне законаў граматыкі беларускай мовы. Так, грэцызмы, што ў мове-крыніцы мелі значэнне ніякага роду, перайшлі ў беларускай мове да назоўнікаў жаночага роду (*драма*, *паэма*, *тэатрэма*, *тэма*), а назоўнікі жаночага роду на *-іс* набылі значэнне мужчынскага роду (*сінтаксіс*, *элініс*, *эспіс*). Многія запазычаныя змянілі свой марфемны склад. Напрыклад, лацінскія назоўнікі мужчынскага роду з канчаткам *-us* таксама лічацца ў беларускай мове назоўнікамі мужчынскага роду, але *-us* (yc) у іх не з'яўляецца ні канчаткам, ні суфіксам, а ўваходзіць у склад асновы (*конус*, *плінтус*, *вірус*, *фікус*) ці страчваецца (*акт* <= *actus*, *курс* <= *cursus*, *прадукт* <= *productus*). Лацінскія назоўнікі ніякага роду на *-um* часцей страчваюць гэты канчатак і пераходзяць у разрад мужчынскага роду (*вэксаль* <= *vexillum*, *дэкрэт* <= *decretum*, *элемент* <= *elementum*). Назоўнікі на *-os*, *-es* або захоўваюць гэтую марфему, але тады яна ўваходзіць у аснову (*космас* <= *kosmos*, *трамбоз* <= *thrombos*), або страчваюць яе (*фізік* <= *physikos*, *азбест* <= *asbestos*, *афарызм* <= *aphorismos*, *ямб* <= *iambos*) і інш.

У асобных іншамоўных тэрмінах заўважаецца мена формы ліку. Напрыклад, у беларускай мове англійскае слова *клеймс* – назоўнік адзіночнага ліку, а ў англійскай мове *claim* мае адзіночны лік, а *claims* – множны лік (параўн. *рэльс* – *рэльсы*, *кекс* – *кексы* і інш.). Назвы асоб, якія заканчваюцца часткай *-мен* (*бізнесмен*, *кангрэсмен*), у англійскай мове ўтвараюць формы множнага ліку шляхам змены ўнутранай формы – флэксіі *-a* і *-e*: *businessman* (адз. л.) – *businessmen* (мн. л.), а ў беларускай мове назіраюцца формы *бізнесмены* – *бізнесмены*, *кангрэсмен* – *кангрэсмены*. Назоўнікі *vigi*, *торы* ў беларускай мове толькі множнага ліку, яны не маюць формаў адзіночнага ліку, а ў мове-крыніцы *Tory* – форма адзіночнага ліку, *Tories* – множнага ліку, *Whig* – форма адзіночнага ліку, *Whigs* – множнага ліку.

У англійскай мове, якая з'яўляецца аналітычнай, паколькі граматычныя адносіны паміж словамі выражаюцца службовымі словамі, а таксама парадкам слоў – самастойных часцін мовы – у сказе, не існуе катэгорыі склону, а ў беларускай мове, якая з'яўляецца сінтэтычнай, англійскія словы набываюць катэгорыю склону, напрыклад: *лідар* (*лідара*, *лідару*, *лідарам*), *канцэрн* (*канцэрна*, *канцэрну*, *канцэрнам*), *блакада* (*блакады*, *блакадзе*, *блакаду*, *блакадай*), *эскалацыя* (*эскалацыі*, *эскалацыю*, *эскалацыяй*), ці не скланяюцца, не змяняюць формы (*паблісіці*, *торы*, *vigi*, *інтэрв'ю*, *эжвардэйшн*) і інш.

6. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі

Тэрміны, як і звычайныя словы літаратурнай мовы, утвараюцца паводле законаў словаўтварэння беларускай літаратурнай мовы. Аднак утварэнне тэрмінаў мае свае адметнасці, вывучэнне якіх будучымі спецыялістамі розных галін навукі і тэхнікі зробіць уплыў на практычнае тэрмінаўтварэнне ў будучым, дапаможа правільнай тэрмінатворчасці, удасканалванню сучасных тэрмінаў у беларускай мове. Так, пошукі адпаведніка лацінскаму *acidum*, рускаму – *кислота* ў беларускай мове не спыняюцца. Вядома, што спачатку было прапанавана некалькі адпаведнікаў: *квас, кісля, кіслаць, пазней – кіслата, кісліна*, а пасля рэформы 1933 г. замацаваўся адзін – *кіслата*. У апошні час Яраслаў Міляшкевіч прапаноўвае замест слова *кіслата* (“калька з рускай мовы”) ужываць лексему *кісліна*. Ён сцвярджае, што адпаведнікам суфікса *-ат- (-от-)* рускай мовы ў беларускай мове з’яўляецца суфікс *-ін- (-ын-)*, “які прызначаецца для ўтварэння назоўнікаў з абстрактным значэннем “носьбіт якасці”: *высота – вышыня, тэмпература – тэмпература, чыстота – чысціна*”.

Для беларускай мовы пытанне аб утварэнні тэрмінаў асабліва актуальнае яшчэ і па прычыне яе абмежаванага ўжывання ў сферы тэхнікі, многіх галін навукі.

Усе тэрміны падзяляюцца на некалькі груп у залежнасці ад спосабаў утварэння, сярод якіх вылучаюцца *сінтаксічны, суфіксальны, прэфіксальны, прэфіксальна-суфіксальны, аснова- і словазлучэнне, абрэвіяцыя, семантычны*.

Сінтаксічны спосаб – спосаб утварэння тэрмінаў шляхам рознага тыпу спалучэнняў – самы прадуктыўны амаль ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі. Так, з 342 тэрмінаў глебазнаўства, аграхіміі, меліярацыі 261 тэрмін складаюць спалучэнні слоў, ці словазлучэнні, як вынік сінтаксічнага спосабу іх утварэння, напрыклад: *залеж тарфяны, размакальнасць глеб, суглінак лёгкі пылаваты, слой глебы дзейны, экран плёначны супрацьфільтрацыйны, экран паглынання вільгаці* і інш.

Сярод розных тэрміналагічных адзінак сінтаксічнага спосабу ўтварэння найбольшая колькасць утворана па мадэлі “прыметнік + назоўнік”, напрыклад: *акрэдытыўнае пісьмо, акцэнтаваны рахунак, алфавітная адзнака, кіраўніцкі апарат, абмежавальныя даты, дзяржаўнае кіраванне, інвентарная кніга, камплектоўны архіў, падпісаны дакумент* і інш.

Пэўная частка тэрмінаў-словазлучэнняў утворана па мадэлі “назоўнік + назоўнік” ці, радзей, “назоўнік + прыназоўнік + назоўнік”, напрыклад: *аберацыя святла, свядзёлка правіла, вільготнасць паветра, вышыня гука, гучнасць гука, дысперсія хвалі, затуханне ваганняў, катушка індукцыйнасці, баранаванне ў парашках, брусок для выпрабавання, дэфекты ў крышталі, фаза ў тэрмадынаміцы* і інш.

Досыць значная колькасць тэрмінаў складаецца з трох і больш кампанентаў, але гэта датычыць перш за ўсё менш распаўсюджаных тэрмінасістэм ці, дакладней, ужывання беларускай мовы ў пэўных галінах навукі і тэхнікі. Так, у слоўніку па металургічнай вытворчасці адзначым такія мадэлі, поруч з аднаслоўнымі і двухслоўнымі, як “назоўнік + прыметнік + назоўнік”: *адвод ахалоджанай вады, вільготнасць фармоўчай сумесі, генератар пераменнага току, балка каробчатага сцяжэння, удзіманне прыроднага газу, уключэнне вонетрыкалага матэрыялу* і інш.; “назоўнік + назоўнік + назоўнік”: *адгінальнік канца рулона, працэс удзімання кальцыю, цыкл выпуску плавак* і інш.; “назоўнік + прыназоўнік + прыметнік + назоўнік”: *балка з паралельнымі паліцамі, адпал у каўпаковай печы, валокна для гідрадынамічнага валачэння, загартуўка ў газавым асяроддзі, ліст для глыбокай вільгаці, печ з тарцовай загрузкай* і інш.; “назоўнік + прыназоўнік + назоўнік + назоўнік”: *адпал для здымання напружанняў, барабан для ачысткі адлівак, печ для*

абпальвання даламіту, латок для выпуску чыгуну, прыстасаванне для гідразбівання акаліны і інш.; "назоўнік + прыметнік + назоўнік + назоўнік": *лінія папярочнай рэзкі паласы, частата зваротна-паступальнага руху крышталізатара, працэс прамога атрымання жалеза, вугал рабочага конуса валокі і інш.*; "назоўнік + назоўнік + назоўнік + назоўнік": *нанясенне пакрыцця метадам пагрузжэння*; "назоўнік + прыметнік + прыметнік + назоўнік": *працэс прамой гарачай пракаткі*; "назоўнік + назоўнік + назоўнік + прыназоўнік + назоўнік": *тэмпература змотвання паласы ў рулон*; "назоўнік + прыназоўнік + назоўнік + прыметнік + назоўнік": *абцёсканне ў лініі бесперальнай рэзліўкі*; "назоўнік + назоўнік + прыназоўнік + назоўнік + прыназоўнік + назоўнік": *накапляльнік паласы на ўваходзе ў агрэгат, накапляльнік паласы на выхадзе з агрэгата і інш.*

Аднак апорным словам у сінтаксічных тэрмінах-словазлучэннях з'яўляецца заўсёды назоўнік.

Усе сінтаксічныя тэрміны незалежна ад колькасці кампанентаў падзяляюцца на два тыпы паводле ступені іх сэнсавай злітнасці: на семантычна непадзельныя і семантычна падзельныя.

Семантычна непадзельныя тэрміны-словазлучэнні нагадваюць фразеалагізмы літаратурнай мовы, паколькі яны не адлюстроўваюць сістэмы пэўных тэрміналагічных паняццяў. Так, батанічныя тэрміны тыпу *бабін мур, бабін цвет, богава крэселка, валовыя вочкі, валовы язык, гусінья лапкі, жабінья кубачкі, жабінья вочкі, зязюльчыны слёзы, зязюльчыны ручнікі, зязюльчыны панчошкі, сабачы язык, чортэвы пазуры і інш.*; геаграфічныя тэрміны тыпу *ледніковы млын, ледніковая шапка, ледніковае малако, ледніковы стакан, ледніковы стол, ледніковы грэб, ледніковы язык, мурашынныя кучы і інш.* аб'яднаны тым, што яны незразумелыя, і толькі асобныя з іх адлюстроўваюць некаторыя знешнія прыкметы тых з'яў і паняццяў, што яны абазначаюць. Напрыклад: *лісахвост каленчаты* (лац. *Alorscurus geniculatus*) названы па падабенстве суквецця з хвостом лісіцы і зыходзячы з падабенства па форме асновы сцябла з каленам; *гусялапка востраполасцевая* (лац. *Alchemilla acutifolia*) – лісце лопасцевае нахштат гусінай лапкі (адсюль і назва); *светнік зязюлін* (лац. *Soroparia*) – па белай пене, якая выдзяляецца на сцябле, і па цвіценні толькі ў той час, калі кукуе зязюля; *мурашынныя кучы* 'формы ледніковага рэльефу, уласцівыя многім горным леднікам' – названы па форме, па знешнім выглядзе.

Тэрміны-словазлучэнні, якія фармальна дзеляцца на значымыя кампаненты, шырока прадстаўлены ў розных тэрмінасістэмах. Напрыклад, лінгвістычны тэрмін *рэгрэсіўнае вымаўленне* 'ўзнаўленне ў вымаўленні раней страчанага гука пад уплывам традыцыйнай арфаграфіі' складаецца з двух слоў, якія ў сваю чаргу з'яўляюцца самастойнымі тэрмінамі: *рэгрэсіўны* (1. Накіраваны ад наступнага члена (элемента) слова, фразы і т.п. да папярэдняга. 2. Утвораны шляхам адсячэння афікса, які выдзеліўся ў выніку раскладання) і *вымаўленне* (1. Характар, асаблівасці артыкуляцыі гукаў маўлення. 2. Сукупнасць арфаэпічных нормаў, якія характарызуюць тую ці іншую разнавіднасць пэўнай мовы).

Аднак літаратуразнаучы тэрмін *белы верш* 'нерыфмаваны верш у сілаба-танічным вершаскладанні' складаецца з двух слоў, з якіх лексема *белы* не з'яўляецца тэрмінам, а слова *верш* – самастойны тэрмін: 'невялікі літаратурна-мастацкі твор, напісаны вершаванай рытмічнай мовай'.

Суфіксальны спосаб утварэння з'яўляецца вельмі пашыраным спосабам утварэння тэрмінаў. Часцей за ўсё суфіксальным спосабам утвараюцца тэрміны-словы ад асноў уласных і агульных імён, спрадвечна беларускіх і іншамоўных слоў.

Ад уласных імён утвараюцца тэрміны пры дапамозе суфіксаў **-ізм (-ьізм)** (М.К. Гандзі – *гандзізм*, Дарвін – *дарвінізм*, Ж. Кальвін – *кальвінізм*, Ленін – *ленінізм*, К. Маркс – *марксізм*, Макіявелі – *макіявелізм*, Нептун – *нептунізм*, Платон – *платанізм*, Э. Мах – *махізм*, Байран – *байранізм*, Бабёф – *бабувізм*, прозвішча французскага генерала G. Boulanger – *буланжызм*, імя заснавальніка рэлігіі Budcha – *будьызм*), **-эізм** (Піфагор – *піфагарэізм*), **-яністэ-** (Канфуцый (хіт. Кон-fu-tsu) – *канфуцьяністэ*, Гегель – *гегельяністэ*, Дэкарт < Картэзіі < лац. Cartesius – *картэзіяністэ*), **-іяністэ-** (Шэлінг – *шэлінгіяністэ*), **-ьяністэ-** (Кант – *кантьяністэ*), **-ўстэ-** (Талстой – *талстоўстэ*). Надзвычай пашыраны суфікс **-іт** пры ўтварэнні мінералагічных тэрмінаў ад уласных імён, якія абазначаюць: 1) геалагічныя аб'екты, месца знаходжання мінерала, напрыклад: Анды (лац. Andes – горы ў Паўднёвай Амерыцы) – *андэзіт*, Арагон (ісп. Aragon – вобласць у Іспаніі) – *араганіт*, Дун (англ. Dun – назва гары ў Новай Зеландыі) – *дуніт*, Калумбія (англ. Columbia – назва акругі ў ЗША) – *калумбіт*, Ліпары (іт. Lipari – назва горада на Ліпарскіх астравах недалёка ад Сіцыліі) – *ліпарыт*, Мул (англ. Mull – назва вострава ў Шатландыі) – *муліт*, Мантмарылон (фр. Montmorillon – назва горада ў Францыі) – *мантмарыланіт*, Трэмала (ням. Tremola – назва даліны ў Швейцарыі) – *трэмаліт*, Турынгія (ням. Thüringen – назва правінцыі ў Германіі) – *турынгіт*, Фаял (Faial – назва вострава ў групе Азорскіх астравоў) – *фаяліт*; 2) прозвішча вучонага, даследчыка ці чалавека, у гонар якога названы мінерал, напрыклад: прозвішча бельгійскага хіміка L. Baekeland – *бакеліт*, амерыканскага геолога J. Branner – *бранерыт*, нямецкага вучонага M. Braun – *браўніт*, англійскага мінералога K. Brooke – *брукіт*, амерыканскага мінералога A. Bruce – *брусіт*, французскага мінералога J. Bourmon – *бурманіт*, аўстрыйскага мінералога F. Wulfen – *вульфеніт*, нямецкага паэта J. Goethe – *гётыхіт*, канадскага геолога G. Dowson – *даўсаніт*, нямецкага геолога R. Camall – *карналіт*, венгерскага мінералога Krenner – *крэннерыт*, французскага хіміка J. Proust – *прустыт* і інш.

Суфіксальны спосаб характэрны і для кампанентаў тэрмінаў-словазлучэнняў, дзе асновай для ўтварэння з'яўляецца ўласнае імя. Напрыклад, у матэматыцы ёсць тэрмін *дыяфантавы ўраўненні*, дзе *дыяфантавы* ўтвораны ад імя грэчаскага матэматыка Дыяфанта + суфікс **-ав-**; у гісторыі – *мусьцёрская культура* (фр. Moustier (Мусьцёр) – ад назвы мястэчка на поўдні Францыі + суфікс **-ск-**; у паліграфіі – *брайлеўскі шрыфт* (фр. L. Braille (Брайль) – ад прозвішча французскага тыфлапедагага + суфікс **-ёўск-** і інш.

Ад агульных назоўнікаў утвараюцца суфіксальным спосабам шматлікія тэрміны розных галін навукі. Напрыклад, у металургіі тэрміны ўтвораны ад асноў дзеясловаў пры дапамозе суфіксаў **-ні-**, **-енн-** (**-эні-**) для абазначэння працэсаў (*накідванне*, *набраканне*, *навядзенне*, *накочванне*, *накладанне*, *намочванне*, *нанясенне*, *напаўненне*, *насычэнне*) і суфікса **-к-** для абазначэння прадметаў (*наварка*, *наводка*, *наметка*, *наладка*, *насадка*).

Шырока выкарыстоўваюцца ў тэрміналогіі іншамоўныя ўтваральныя асновы, напрыклад: *адвэрбійяльны*, *аказіянальны*, *апикальны*, *лінгафонны*, *марфалагічны*; *арбітражны*, *аўдытарскі*, *бартарны*, *дэбіторскі*, *маржынальны*, *мінімальны*, *сінтэтычны*, *змісіійны*; *алюмініраванне*, *амальгаванне*, *балансаванне*, *вельцаванне*, *гафрыраванне*, *гафрыроўка*, *зашрубоўванне*, *зейгероўка*, *калібраванне*, *кантоўка*, *карыёрраванне* і інш. Надзвычай шырока выкарыстоўваюцца іншамоўныя суфіксы **-ізм (-ьізм)**, **-ацыя**, **-ізацыя**, **-іцыя**, **-фікацыя**, **-аж-** і інш., напрыклад: *абстракцыянізм*, *авангардызм*; *германізм*, *галіцызм*, *гістарызм*, *гуманізм*, *алітэрацыя*, *градацыя*, *інтанацыя*, *кульмінацыя*, *ідэалізацыя*, *эсканізацыя*, *кампазіцыя*, *экспазіцыя*; *хімізацыя*, *яравізацыя*, *электрафікацыя*, *дрэнаж*, *пілатаж*, *этыкетаж* і інш.

Прэфіксальны спосаб у тэрміналогіі, як і ў літаратурнай мове, характарызуецца далучэннем прэфікса да цэлага слова, напрыклад: *антыцыклон, звыштрыбьтак, звышмодны, надзвычайная сесія, процідзеянне, субцітры, суперфасфат, суперцэмент, ультрагаз, экстра-тэвар, амаральны* і інш. Сярод прэфіксаў можна заўважыць уласныя і іншамоўныя. Пры гэтым прэфіксы **ультра-**, **звыш-**, **экстра-** маюць адно і тое ж значэнне, але, як заўважае Л.А. Антанюк, іншамоўны прэфікс **ультра-** “адрозніваецца значна большай прадуктыўнасцю ў тэрміналогіі”.

Прэфіксы могуць служыць для ўтварэння антанімічных тэрмінаў, далучаючыся пры гэтым да ўжо гатовых тэрмінаў, напрыклад: *абагачаная руда – неабагачаная руда, наяўны разлік – безнаяўны разлік, кантрольны – бескантрольны, каштарысны – бескаштарысны, гетэрагенная сістэма – гамагенная сістэма, закрытая станіна – адкрытая станіна, уваходны бок – выходны бок, закрытая форма – адкрытая форма* і інш.

Прэфіксальна-суфіксальны спосаб утварэння тэрмінаў характарызуецца далучэннем прэфікса і суфікса да ўтваральнай асновы, напрыклад: *накаленнікі, наукаўнікі, падасінавік, падбярозавік, паддубовік, міжгор’е, міжзем’е, міжрэчка* і інш.

Аснова- і словаскладанне займаюць значнае месца ва ўтварэнні тэрмінаў. Тэрміны ўтвараюцца ў выніку спалучэння як уласных, так і іншамоўных частак, напрыклад: *аграфірма, аргкамітэт, архіваасховішча, аэрафотадакумент, відэаграма, відэатэрмінал, відэазаліс, вільгацэізаляцыя, вільгацэпагльняльнік, вільгацэўстойлівасць, вільгацэ-забяспечаны, землекар’ыстанне, землеўладальнік, землеўладанне, землеўпарадчык, фарбачёрка* і інш. Пашыранымі ў розных галінах з’яўляюцца тэрміны з інтэрнацыянальнымі часткамі **авія-** (*авіябомба, авіялінія, авіялайнер, авіякампанія*), **аўта-** (*аўтапагрузчык, аўталінія, аўтаўключальнік*), **тэле-** (*тэлепраграма, тэлекампанія, тэлеэкран, тэлезорка*), **электра-** (*электрашчыт, электравыпраменьванне, электранагравальнік, электравымяральнік*) і інш.

Складана-суфіксальны спосаб – утварэнне тэрмінаў шляхам складання асноў і далучэннем суфікса, напрыклад: *аднагалосны, аднатыпны, выскоааплатны, аднаразовы, мясарэзка, вадакачка, траварэзка, мясарубка* і інш.

Бясуфіксны спосаб утварэння – досыць характэрная з’ява ў тэрмінатворчасці. Тэрміны ўтвараюцца шляхам адсячэння суфіксаў, напрыклад: *надлом <= надламаць, надрэз <= надрэзаць, напал <= напаліць, накіп <= накіпаць, наклёп <= наклапаць, накал <= накаляць, накол <= наколаць, напуск <= напускаяць, настый <= настываць, абвал <= абвальваць, абгар <= абгарэць, абмер <= абмераць* і іншыя металургічныя тэрміны.

Абрэвіятурны спосаб утварэння тэрмінаў надзвычай разнастайны. Новыя тэрміны ўтвараюцца:

- складаннем назваў першых літар некалькіх слоў, напрыклад: *ЗНМС (занальны навукова-метадычны савет), АДСС (адзіная дзяржаўная сістэма справаводства)*;

- складаннем назваў першых гукаў некалькіх слоў, напрыклад: *АІПС (аўтаматызаваная інфармацыйна-пошукавая сістэма), ПЭУ (планова-эканамнае ўпраўленне), ТЭІ (тэхніканамічная інфармацыя), ДАСТ (дзяржаўны агульнасаюзны стандарт)*;

- спалучэннем часткі слова і цэлага, напрыклад: *прафгрупа (прафсаюзная група), дзяржбанк (дзяржаўны банк), зарплата (заработная плата), перфакарта (перфарцаыйная карта)*;

- спалучэннем назваў першых гукаў слоў ці іх частак і цэлага апошняга слова, напрыклад: *Саўінфармбюро (Савецкае інфармацыйнае бюро)*;

- спалучэннем звязанай асновы ці цэлага слова і назваў першых літар астатніх слоў, напрыклад: *мікра-ЭВМ, міні-ЭВМ, перфарцаыйная ЭВМ, персанальная ЭВМ* і інш.

Семантычны спосаб утварэння выяўляе спецыфіку тэрмінатворчасці ў параўнанні з агульналітаратурнай мовай. Так, у літаратурнай мове назоўнік *лаўка* 'магазін' узнік у выніку распаду былога слова *лаўка* (від мзблі) на два самастойныя. Назоўнік жа *ячмень* 'вострае гнойнае запаленне тлушчавых залоз павек' узнік на базе слова *ячмень* 'расліна сямейства злакавых'.

Цікавыя змены адбыліся са словам *тэрмін*. Паводле падання, лац. *Terminus* – імя рымскага бога, ахоўніка межаў, памежных слупоў, межавых знакаў. Рымскі цар Нума Пампілій пабудаваў у Рыме храм Тэрміна і ў гонар бога ўвёў свята – тэрміналіі. Да межавага знака прыходзілі жыхары бліжэйшых вёсак, упрыгожвалі, прыносілі ахвяры і весяліліся. Вось чаму слова *тэрмін* абазначала 'памежны знак, пагранічны камень', пазней – 'канец, мяжа', яшчэ пазней – 'тэрмін, перыяд', і, нарэшце, яго сталі выкарыстоўваць у сучасным значэнні.

Утварэнне тэрмінаў семантычным спосабам надзвычай пашырана, паколькі агульнанародныя словы праз семантычную спецыялізацыю шырока папаўняюць тэрміналагічную лексіку, напрыклад, сельскагаспадарчыя тэрміны – *пастушок, вушкі, хвост, калена, вочка, кніжка*; металургічныя – *баба, барабан, ляжак, валік, вочка, гняздо, час, галоўка, грэбень, куча, дзірка*; архіўныя – *абед, адзнака, азбука, блакнот, вокладка, грошы, даўжнік, дзень, згуба, кніжка, куток, месца, пыл, пятніца* і інш.

Тэрміналагізацыя агульналітаратурных слоў характэрна ўсім тэрмінасістэмам.

Нават такі кароткі агляд тэрмінаўтварэння дазваляе заўважыць некаторыя асаблівасці ў параўнанні з агульналітаратурным словаўтварэннем. Напрыклад, уражвае выкарыстанне рознага тыпу інтэрнацыянальных элементаў тыпу звязаных асноў: *мікра-, макра-, гідра-, міні-, тэка-, мер-, трон-, метр-, фон-, стат* і інш.; прэфіксаў тыпу: *супер-, ультра-, экстра-, інтэр-, анты-*; суфіксаў: *-ізм (-ызм), -ацы-я, -ізацы-я, -іцы-я, -фікацы-я, -аж-* і інш. Але ёсць асаблівасці тэрмінатворчасці, агульныя для ўсіх тэрмінасістэм.

1. Тэрміны ствараюцца як найменні паняццяў, звязаных з вузкай галіной і прызначаных служыць сродкам зносін прафесіяналаў (у спецыяльнай літаратуры), у той час як агульнаўжывальныя словы ствараюцца для патрэб усяго грамадства і практычна любым носьбітам мовы. Дастаткова параўнаць тэрміны хімічных элементаў табліцы Д.І. Мендзялеева і словы *радовішча, свідравіна* (аўтар Янка Скрыган). Хімічныя тэрміны, дзе б і кім ні ўведзеныя, амаль усе падпарадкаваны адной мадэлі: "утваральная аснова + суфікс *-ій (-ыій)*", напрыклад: *тулій, ніобій, стронцый* і інш. Утваральнай асновай можа быць аснова ўсім вядомых тапонімаў, напрыклад, Амерыка (*амерыцый*), Германія (*германій*), Індыя (*індыій*), Скандынавія (*скандыій*), Францыя (*францый*) і інш. Часам этымалогія хімічных тэрмінаў знаёміць нас з незнаёмымі ці старымі назвамі пэўных мясцовасцей, напрыклад, лацінская назва Парыжа – *Lutecia (лутэцый)*, назва мясцовасці Ytterby ў Швецыі (*ітэрбій, тэрбій, эрбій*), назва мястэчка Strontion у Шатландыі (*стронцый*), назва горада Berkeley ў Каліфорніі (*берклій*) і інш.; ці з антрапонімамі, напрыклад, прозвішча амерыканскага фізіка Е. Lawence (*лаўрэнсій*), прозвішча рускага мінералога Самарскі (*самарыій*), прозвішча італьянскага фізіка Е. Fermi (*ферміій*), прозвішча нямецкага фізіка І. Einstein (*эйнштэйніій*), прозвішча рускага фізіка І.В. Курчатава (*курчатавіій*), прозвішча рускага хіміка Д.І. Мендзялеева (*мендзялевіій*) і інш.

Агульнаўжывальныя словы тыпу *радовішча, свідравіна* рэдка адзначаюцца аўтарствам.

2. Тэрміны ўтвараюцца заўсёды свядома. Яны, як ужо адзначалася, не "з'яўляюцца", а "прыдумваюцца", "ствараюцца" па меры ўсведамлення іх неабходнасці. Так, з адкрыццём хімічных элементаў перыядычная табліца Д.І. Мендзялеева паступова запаўняецца. У 1869 г., калі Д.І. Мендзялееў склаў сваю табліцу, у ёй налічвалася толькі 63 элементы, цяпер – звыш 100. Пра кожны элемент табліцы, яго назву можна дакладна сказаць, калі адкрыты, хто, як і нават чаму так назваў. Вось некалькі фактаў: у 1875 г. французскі хімік

П.Э. Лекот дэ Буабадран адкрыў новы элемент, ён назваў яго *галій* у гонар сваёй радзімы (старажытная назва Францыі); у 1898 г. выдатныя вучоныя Марыя Складоўская-Кюры і П'ер Кюры адкрылі ва ўранавай рудзе радыеактыўны элемент і назвалі ім сваёй радзімы – *палоній* (Польшча па-сярэднелацінску Палонія); у гонар сталіцы сваёй радзімы назваў П. Клеве адкрыты ім у 1879 г. элемент – *гольмій* (ад лацінскай назвы сталіцы Швецыі Стакгольма – Гольмія-Holmia).

3. Кожны новы тэрмін, які ствараецца, можна пракантраляваць, адзначыць, паколькі ён фіксуецца ў працах, слоўніках. Ён не можа быць не заўважаным. Так, цяпер пры Міністэрстве адукацыі Рэспублікі Беларусь працуе Тэрміналагічная камісія, мэта якой – стварэнне, стабілізацыя тэрміналогіі ўвогуле і пэўных тэрмінасістэм у прыватнасці. Але з прычыны нераспрацаванасці тэрміналогіі маюцца некаторыя недакладнасці ў падачы тэрміналагічных адзінак. Напрыклад, для беларускай мовы не характэрны формы дзеепрымётнікаў незалежнага і залежнага стану цяперашняга часу на *-амы, -імы, -учы (-ючы), -ачы (-ячы)*. І калі прааналізаваць тэрміналагічныя слоўнікі, то можна заўважыць поўную адсутнасць такіх формаў у адных, частковую замену іншым матэрыялам, больш адпаведным беларускай мове, і, на жаль, захаванне адзначаных формаў на ўзор рускай мовы побач з замененымі. Так, неадпаведныя нормам беларускай літаратурнай мовы дзеепрымётнікі як аднаслоўныя тэрміны і ў складзе шматслоўных назіраюцца ў металургічнай тэрміналогіі, напрыклад, *дэфарміруемы* (руск. *деформируемый*), *лятучыя нажніцы* (руск. *летучие ножницы*), *цякучы стан* (руск. *состояние текучее*), *паляпшаемая сталь* (руск. *улучшаемая сталь*), *азяціруючая атмасфера* (руск. *озоотирующая атмосфера*), *кантралюемая* (руск. *контролируемая*), *узыходзячы* (руск. *восходящий*), *звязваючае* (руск. *связывающее*).

Варыянты ці сінонімы да тэрмінаў, як правіла, падаюцца ў дужках, напрыклад, у беларуска-рускім слоўніку справяднай і архіўнай тэрміналогіі: *адказыны выканаўца (выканавец)*, *ахоўны (засцерагалыны) рэкорд, вызначальнік (даведнік), выліска (выліс)*, *даслаўшчык (даслаўнік), завязаваны дакумент (дакумент з візай)* і інш. (Сарока У.А., Мальцова Т.М. Беларуская-рускі слоўнік справяднай і архіўнай тэрміналогіі. – Мінск, 1997); у руска-беларускім слоўніку эканамічнай тэрміналогіі: *вэксаль (вексаль), грузаатрымальнік (грузаатрымалец), вырабатак (выпрацоўка), уклад (дэпазіт) да запатрабавання, укладанні (інвестыцыі) капітальныя, пакрыццё (сплата), квітанцыя (квіт), доўг кароткатэрміновы (кароткачасовы), кантроль цэнаў (цэнавы)* і інш. (Паваліхіна Т. Асновы эканамічнай тэрміналогіі (Руска-беларускі слоўнік) // Тэрміналагічны бюлетэнь. – Вып. 2. – Мінск, 1999); або праз коску ці ў дужках, напрыклад, у руска-беларускім слоўніку металургічных тэрмінаў: *вязкі, ліпкі, клейкі; вязкасць, ліпкасць, клейкасць; натуральны (прыродны) газ; губчавы, дубжавы; драбніць; драбненне; засаўка, засчэпка* і інш. (Ласкавнев А.П., Немкович Н.Н., Волочко А.Т. Русско-белорусский терминологический словарь по металлургическому производству. – Минск, 1998).

7.3 Гісторыя беларускай навуковай тэрміналогіі

Аналізуючы фарміраванне тэрміналогіі, трэба паслядоўна размяжоўваць працэс натуральнага папаўнення тэрміналагічнай лексікі ў часе развіцця пэўных галін навукі і ўласна тэрміналагічную работу па ўпарадкаванні гэтай лексікі. Пастаяннае натуральнае папаўненне тэрміналагічнай лексікі неаддзельнае ад умоў станаўлення і функцыянавання нацыянальнай мовы. Характэрным для беларускай мовы з'яўляецца працягласць і перарывістасць яе гістарычнага развіцця, таму, відавочна, натуральнае фарміраванне беларускай тэрміналогіі таксама з'яўляецца працяглым, але перарывістым.

Першапачатковай асновай фарміравання тэрміналагічнай лексікі старабеларускай мовы правамерна лічыць намінацыі розных предметаў і з'яў прыроды ў народным маўленні і пазней фіксацыю гэтых намінацый у пісьмовых помніках старабеларускай мовы.

Разгледзім больш падрабязна гістарычныя вытокі фарміравання беларускай тэрміналогіі:

1. **XI–XII стст.:** першыя тэрміны сустракаюцца ў археалагічных помніках матэрыяльнай культуры (8 полаціх глыжакоў з надпісамі, гліняны гладыш з надпісам *ярополчно вино*, некалькі прасліц, дзелаваы запісы і прыватныя лісты на бяросце (каля 480), некалькі рукапісных кніг – Слуцкі псалтыр, Тураўскае евангелле, Супральскае евангелле, Супральскі рукапіс).

2. **XIII ст.:** значна павялічваецца колькасць помнікаў разнастайнай тэматыкі, што дае падставы даследчыкам лічыць XIII ст. пачатковым этапам фарміравання ўласна беларускай пісьменнасці (у тым ліку і тэрміналогіі).

3. **XIV–XVII стст.:** актыўна развіваецца *грамадска-палітычная* і *юрыдычная тэрміналогія* (600 тамоў Літоўскай метрыкі), *гандлёвая тэрміналогія* (з найстаражытнейшых часоў Беларусь знаходзіцца на скрыжаванні гандлёвых шляхоў; актыўная гандлёвая дзейнасць беларусаў, на думку некаторых даследчыкаў, падкрэсліваецца і этымалогіяй назвы сучаснай сталіцы Беларусі: Мінск ← Менск, Менск ад словаў 'мена', 'абмен') і *вайсковая тэрміналогія* (знаходжанне ў геаграфічным цэнтры Еўропы вымушала браць удзел у найважнейшых вайсковых падзеях).

4. **XVIII–XIX стст.:** меўшы перапынак у развіцці пісьмовай традыцыі (забарона Варшаўскага сейма 1696 г. і царскай улады 1840 г.), мова не перастала развівацца ў *жывой народнай гаворцы*, захоўваючы сваю сістэму моўных сродкаў і выпрацоўваючы шматлікія новыя адзінкі, выкарыстаныя пазней у тэрміналагічным значэнні. Менавіта дзякуючы гэтаму беларусы, як і іншыя народы з даўняй пісьмовай традыцыяй, сапраўды могуць **ганарыцца** тым, што сучасны студэнт (які валодае беларускай мовай) можа без цяжкасцяў чытаць помнікі даўняга беларускага пісьменства: *дзяжава, зьвечай, позыменье, помста, вага, гандель, кошт, крама, уздоймам (агулам), зброя, грошы, сведомость, скарб, скарга, утиск, якасть, оборонца, особа, мова, пильновать*.

5. **XX ст.:** актыўная работа па распрацоўцы і ўпарадкаванні беларускай тэрміналогіі вялася ў **1920–1930** г. мінулага стагоддзя. На базе Навукова-тэрміналагічнай камісіі (навукова-даследчая ўстанова пры Наркамасветы БССР у 1921–1922 г.) быў заснаваны Інбелкульт (Інстытут беларускай культуры (1923 г.), які ў 1929 г. пераўтвораны ў Беларускаю АН (БАН), з 1936 г. да 1991 г. – АН БССР). Гэтая камісія, праца якой была спынена рэпрэсіямі 30-х гг. XX ст., выпусціла **23 галіновыя слоўнікі** пад агульнай назвай *"Беларуская навуковая тэрміналогія"*. **Асноўнымі крыніцамі** папаўнення беларускай тэрміналогіі на той момант былі: *кніжная і размоўная лексіка* (высокая ступень варыятыўнасці і слабая ўнармаванасць) → значная актывізацыя *дыялектнай лексікі* (асноўны *прынецпт працы Камісіі* – выкарыстанне сродкаў нацыянальнай мовы), *неалагізмы* (афіксальнае словаўтварэнне, асноваскладанне, калькаванне, семантычны пераклад: твор, чытач, радок, дзённік, задума), *запазычанні* (інтэрнацыяналізмы фізіка-тэхнічнага, матэматычнага і геалагічнага выпуску, што засвойваліся часцей праз рускую мову). Агульны недахоп – недакладнае вызначэнне межаў паняццёвага зместу.

Значны ўклад у развіццё нацыянальнай тэрміналогіі ўнеслі народныя пісьменнікі Я. Купала і Я. Колас (на жаль, смерць апошняга перашкодзіла ягоным планам наконт стварэння тэрміналагічнай камісіі). У 1955–1965 г. працуе сектар тэрміналогіі пры Інстытуце

мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі (па прынцыпе збліжэння беларускай тэрміналогіі з рускай). Пэўны ўклад у развіццё тэрміналогіі быў зроблены ў 60–70 г. *Тэрміналагічнай камісіяй пры БелСЭ* на чале з К. Крапівой. У 1980 г. пры НАН Беларусі была створана *Рэспубліканская тэрміналагічная камісія*, што складаецца з 9 секцый і ўключае каля 180 вядучых навукоўцаў розных галін ведаў. Камісія займаецца зборам і сістэматызацыяй беларускай навуковай тэрміналогіі.

6. На сучасным этапе: назіраецца **2 выразныя тэндэнцыі**: *выкарыстанне нацыянальных моўных сродкаў* (ва ўмовах выбару паміж запазычаным (часцей рускамоўным) і беларускім варыянтам), *павелічэнне шматслоўных намінацый* (аднаслоўныя тэрміны-англіцызмы шырока распаўсюджваюцца ў іншых мовах, у тым ліку і беларускай, паколькі гэта адпавядае закону эканоміі моўных сродкаў, што важна пры тэрмінаўтварэнні). **Асноўнай праблемай** развіцця і функцыянавання беларускай тэрміналогіі ёсць яе невялікая запатрабаванасць у навукова-тэхнічнай сферы, дзе пераважае руская тэрміналогія. Відавочна, што менавіта моўная палітыка дзяржавы вызначае "запатрабаванасць" нацыянальнай тэрміналогіі ў адпаведнасці з выкарыстаннем або невыкарыстаннем мовы тытульнай нацыі ў грамадска-палітычным жыцці краіны. Пры працяглай жа незапатрабаванасці тэрміналогія, як і мова, набывае элементы штучнасці, нежыццёвасці (часам "смешнасці"), уласцівыя так званым мёртвым мовам, магчымасць далучэння да якіх для беларускай мовы зусім не выключана без кардынальных зменаў у сучаснай моўнай палітыцы Беларусі.

У сучаснай еўрапейскай тэрміналогіі вылучаецца прыкметная **тэндэнцыя інтэрнацыяналізацыі і міжнароднай уніфікацыі**, у **мэтах** палягчэння міжнароднага супрацоўніцтва, больш аператыўнага абмену навуковай інфармацыяй (дзейнасць **МАУТ** – **Міжнароднай арганізацыі па ўніфікацыі тэрміналагічных неалагізмаў**, каардынацыйны цэнтр якой створаны і працуе ў Варшаве пры падтрымцы ЮНЕСКА (UNESCO) – Арганізацыя Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры; часопісы "Babel", "Neoterm").

Заданні

1. Падрыхтаваць выступленні на тэмы "З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі", "Знішчэнне беларускай адметнасці ў матэматычнай тэрміналогіі".

2. Што аб'ядноўвае ў групы прыведзеныя тэрміны розных галін навукі?

- I. а) мікрафон, грамафон, патэфон, саксафон, вібрафон;
б) філолаг, вірусолог, стаматолаг, арнітолаг, золаг;
в) астраномія, астралогія, астранаўт, астраскоп, астрабіялогія;
г) картаграфія, геаграфія, біяграфія, тамаграфія, фатаграфія;
д) біялогія, біясфера, біяграфія, біясінтэз, біягенез;
е) фанаграма, кардыяграма, праграма, дыяграма, біяграма;
ё) інтэрмедыя, інтэрнацыянальны, інтэр'ер.
- II. а) анамасіялогія, анестэзіялогія, арніталогія, археалогія, астралогія;
б) трансакіянскі, транскантынентальны, трансляцыя, трансплантацыя;
в) аўтамабіль, аўтаномія, аўтапартрэт, аўтабіяграфія, аўтагенез;
г) мікрафон, мікрамір, мікраклімат, мікрафлора, мікрахвалі;
д) аэробус, аэрадром, аэролаг, аэрафлот, аэрапорт;
е) геаграфія, геалогія, геадзія, геамагнітны, геаметрыя, геапалітыка;
ё) гідраавіяцыя, гідраагрэгат, гідрабіёлаг, гідраграфія, гідрастанцыя.

3. Прачытайце тэкст. Да якога стылю ён належыць? Выдзеліце тэрміны і вызначце, якія з іх падпарадкаваны законам беларускай мовы, а якія не?

Стэрэаметрыя – раздзел геаметрыі, у якім вывучаюцца ўласцівасці прасторавых фігур, г.зн. фігур, якія не належаць адной плоскасці. У стэрэаметрыі разглядаюцца розныя выпадкі ўзаемага размяшчэння прамых і плоскасцей у прасторы, такія прасторавыя фігуры, як прызма, піраміда, правільныя мнагаграннікі, целы вярчэння і інш. Пры вывучэнні стэрэаметрыі абагульняюцца некаторыя планіметрычныя паняцці: геаметрычнае пераўтварэнне, вектар, прамавугольная сістэма каардынат і г.д.

Большасць прасторавых фігур уяўляе сабой абстракцыі розных прадметаў. У працэсе вывучэння стэрэаметрыі магчымы зварот да гэтых прадметаў, а дакладней – да іх макетаў, зробленых з розных матэрыялаў.

Вывучаючы стэрэаметрыю, неабходна засвоіць не толькі тыя ці іншыя яе паняцці і факты, але і матэматычныя метады, якія прымяняюцца для абгрунтавання гэтых фактаў. Стэрэаметрыя, як і планіметрыя, будуюцца наступным чынам:

пералічваюцца зыходныя, якія прымаюцца без азначэнняў, паняцці;

прыводзіцца спіс аксіём;

пры дапамозе зыходных паняццяў даюцца азначэнні іншым геаметрычным паняццям; на падставе аксіём і азначэнняў даказваюцца тэарэмы.

4. Запішыце тэрміны. Карыстаючыся “Слоўнікам іншамоўных слоў” А.М. Булыкі (Мінск, 1999), вызначце, з якой мовы яны запазычаны. Растлумачце значэнне выдзеленых слоў.

Узор выканання

Аб’ект (лац.), дэцыметр (лац. + грэч.), хорда (грэч.).

Абсталяваць, абстракцыя, азімут, аксіёма, алгарытм, алгебра, альфа, аналіз, арыфметыка, **бэраль**, вертыкальны, гіпатэнуза, гіпатэтычны, гравітацыя, дамінанта, дысперсія, дысплей, **дэльта**, ігрэк, інварыянт, інжынер, інтэграл, **інтэлект**, **інфарматыка**, ірацыянальны, каардыната, каманда, **камера**, карэляцыя, **квадрант**, копія, косінус, лагарыфм, ліміт, мантыса, **маса**, матрыца, матэматыка, метр, нумарацыя, парадокс, паралель, **пастулат**, праграма, прагрэсія, **пункт**, пукцір, радыус, сантыметр, сіметрыя, **машына**, тона, трапецыя, трыганаметрыя, **тэхналогія**, **тэхніка**, формула, шаблон, **электроніка**, элементарны, эліпс.

5. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Выдзеліце тэрміны і параўнайце іх з адпаведнымі ў рускай мове. Зрабіце свае вывады і назіранні над вымаўленнем і правапісам беларускіх тэрмінаў.

Слово «перспектива» происходит от латинского глагола *perspicio* – «ясно вижу». В изобразительном искусстве перспектива – способ изображения пространственных фигур на плоскости такими, какими они видны из одной неподвижной точки. Из опыта мы знаем, что при удалении предмета его видимые размеры уменьшаются, уходящие в даль параллельные прямые (например, два рельса железнодорожного пути) представляются нам сходящимися в одной точке на горизонте, а круглое озеро выглядит с берега как вытянутый овал.

Точные законы перспективы разрабатывали архитекторы, художники и учёные эпохи Возрождения начиная с XV в., среди них – Ф. Брунеллески, П. Учелло, Пьеро делла Франческа, Леонардо да Винчи, А. Дюрер и другие.

На одной из гравюр А. Дюрера изображено, как художник рисует лютную. Перед ним стоит прибор, который состоит из рамки с натянутой на неё квадратной сеткой и прикрепленным перед ней глазком; глядя в этот глазок на лютную, художник переносит её изображение на лежащий перед ним лист бумаги, на котором нанесена такая же, как на рамке, квадратная сетка. Это практическая школа перспективы (*Энциклопедический словарь юного математика*).

6. Калі вядома, што частка многіх складаных слоў “фон” (ад грэчаскага phone) у перакладзе азначае “гук”, то якія словы можна ўтварыць, далучыўшы яе да прыведзеных частак.

- 1) Патэ (грамафонная фірма ў Францыі);
- 2) Сакс (імя бельгійскага майстра);
- 3) тэле (ад гр. tele – далёка);
- 4) магніта (ад гр. magnetes – магетычны);
- 5) Гэкель (ад ням. W. Heckel – прозвішча нямецкага музычнага майстра);
- 6) вібра (ад лац. vibra – дрыжу, вагаюся).

7. Карыстаючыся “Слоўнікам іншамоўных слоў” А.М. Булыкі (Мінск, 1999), устанавіце, якія прадметы, з’явы названы паводле прозвішчаў.

Аксель (нарвежскі канькабежац-фігурыст, 1865–1938);
Ангстрэм (шведскі фізік і астраном, 1814–1874);
Балівэр (кіраўнік барацьбы народаў Лацінскай Амерыкі за незалежнасць у пачатку XIX ст., 1783–1830);

- Браўнінг (амерыканскі канструктар, 1855–1926);
Верньёр (французскі вынаходнік, 1580–1637);
Дрызіна (нямецкі вынаходнік, 1785–1851);
Дызель (нямецкі інжынер, 1858–1913);
Кардан (італьянскі матэматык, філосаф і ўрач, 1501–1576);
Морзэ (амерыканскі вынаходнік, 1791–1872);
Фарад (англійскі фізік, 1791–1867);
Цзільсій (шведскі астраном і фізік, 1701–1744).

*Ці маюць гэтыя словы адносіны да тэрміналогіі?

8. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Раствлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Диалоговый режим, цифровой (в информатике), директория (в информатике), диск (в информатике), дискета, дисковод, дисковый накопитель, дисплей, дистанционная форма обучения, дистрибутив (в информатике), домашняя страница, домен, доменное имя, ДОС (дисковая операционная система), драйвер, запоминающее устройство, иконка (в информатике), имейл (e-mail), иммобилайзер, импорт (в информатике), инжиниринг, инновация, инсталлятор, интелсат, интерактивный (в информатике), Интернет, интернет-банкинг, интернет-лекция, информатизация, информационная система, информационные технологии, карманный компьютер, картридж, кибернетика, киберсоревнование, киборг, килобайт, килобит, клинч (в информатике), кодировщик-грабер (в информатике), компайлер, компакт-дисковод, компьютеризация, компьютерный класс, контент (в информатике), конфигурация (в информатике), курсор, кэш-память (в информатике), лазерный принтер, лаптоп (лептоп), лит-нет (сетиратура), листинг, лог-файл, локальная сеть, матричный принтер, Макинтош, материнская (системная) плата, машинизация.

9. Карыстаючыся “Слоўнікам іншамоўных слоў” А.М. Булыкі (Мінск, 1999), выпішыце слоўнікавыя артыкулы да лацінскіх намінацый *студэнт, інстытут, універсітэт, факультэт, аўдыторыя, лабараторыя, аспірант*.

10. З дапамогай “Слоўніка іншамоўных слоў” А.М. Булыкі (Мінск, 1999) вызначце паходжанне запазычаных слоў, растлумачце іх значэнне.

I. Холдынг, аванс, брокер, канверсія, ваўчар, шопінг, бізнес, датацыя, інфляцыя, арбітражор, бюджэт, барыш, купюра, валюта, дэкларацыя, прыватызацыя, буцік, сконта, дэбет.

II. Авуары, авіза, ажыятаж, банк, аўтрайт, рыэлтар, аўдытар, афшор, іпатэка, канібалізацыя, фіктыўны вэксаль, талон, тандэт, коміваяжор, дысконт, лобі, ранцье, форс-мажор, аверсолд, інвентар, рэнтабельны.

11. Знайдзіце сярод прыведзеных тэрмінаў спрадвечна беларускія. Растлумачце іх значэнне.

Скарбнік, аўдытар, выдаткі, даведка, маёмасць, баніфікацыя, завяшчанне, найміт, іпатэка, брокер, спадчына, спажывецкая вартасць, квіт, спадчыннік, сертыфікат, растратнік, пазычковец, дапушчальны прыбытак, талака, спонсар, прэзентацыя, сабекошт, попыт, паслуга, рэкрэацыя, прэс-рэліз, цана, паблік рылэйшнз.

12. Запішыце словы і вызначце спосаб іх утварэння.

Таварыства з абмежаванай адказнасцю, супермагазін, бацькоўская фірма, пакарталны, рэйтынг Нільсана, рэкламіст, абмер, рынак пакупніка, банкруцтва, нажніцы (цэнаў), бюджэтны, экс-міністр, СП, фінансіст, спад, рэструктурызацыя, пагадненне, дэвальвацыя, намеснік, гіперінфляцыя, ВВП, індэкс Доу-Джонса, мікраэканоміка, гіпермаркет, макраструктура, плячо (фінансавага рычага), ААТ, супрацоўнік, канверсія валют, антыманапольны, работадаўца, дзяржбанк, парог (рэнтабельнасці), таваразнаўства, антыкрызіс, падаходны, звышпрыбытак, афшорная зона, ПДВ, віцэ-прэм’ер, еўрадолары.

13. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Выдзеліце тэрміны і параўнайце іх з адпаведнымі ў рускай мове. Зрабіце свае вывады і назіранні над вымаўленнем і правапісам беларускіх тэрмінаў.

Требования к личности руководителя

С момента зарождения менеджмента как науки проводилось немало исследований, чтобы выявить свойства или личностные характеристики так называемых эффективных руководителей. Согласно одной из теорий, лучшие руководители обладают определённым набором общих для них качеств.

В литературе по менеджменту нет общепринятой точки зрения по этой проблеме. Однако большинство исследователей считают, что эффективными менеджерами являются люди, обладающие высоким уровнем интеллекта, впечатляющей внешностью, уверенностью в себе и другими положительными качествами.

Несомненный интерес могут представлять исследования американских учёных М. Вудкока и Д. Френсиса, результаты которых изложены в книге «Раскрепощённый менеджер». Эффективный менеджер, согласно точке зрения этих авторов, должен обладать следующими качествами:

- 1) способностью управлять собой;
- 2) разумным восприятием личных ценностей, разумным представлением о том, что является важным и ценным в жизни;
- 3) целеустремлённостью;
- 4) стремлением к самосовершенствованию;
- 5) умением решать проблемы;
- 6) изобретательностью и способностью к инновациям;
- 7) умением влиять на окружающих;
- 8) знанием основ современного менеджмента и обладанием практических навыков их использования;
- 9) способностью руководить;
- 10) умением обучать.

Развитие человеческих качеств имеет первостепенное значение для менеджеров. Первые четыре качества можно рассматривать вне зависимости от содержания деятельности человека. Эффективный менеджер – это прежде всего личность, человек, а затем специалист (*Основы менеджмента и маркетинга*).

14. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Гарантирование, гарантия производства, генеральный подрядчик, гибкий, глава учётного аппарата, главбух, годичный, годный, горячая дискуссия, государственно-административная деятельность, гражданский, датировать, подвижность, двойная запись, двусторонний обмен, дебитор, дебиторская задолженность, девальвация, дееспособность, действующее лицо, деловая активность, деловой визит, деловые бумаги, дело-производство, демпинг, денежная ссуда, денежное пособие, деноминация, депозит, депонент, держатель акций, дешевизна, деятельность в области прогнозирования, дивиденд, дилер, дилетантство, директ-маркетинг, длительность, добротность, довести до банкротства, договор, договорная цена, доджер, долговое обязательство, долгосрочный, должность, дополнительное ассигнование, дополнительные льготы, допустимый предел, достижение цели, достоинство, досу́г, доход, дочерняя компания, евродоллары, еврооблигация, едва ли, единовременное пособие, единоначалие, ежегодно (каждый год), ежегодный, ежедневный, ежеквартальный, естественная убыль, жалоба, жалобщик, желаемое, жертва, жизненный цикл товара.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

Асноўная

1. Беларуская мова : вучэб. дапаможнік / Э.Д. Блінава [і інш.] ; пад рэд. агул. М.С. Яўнэвіча. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 351 с.
2. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя : вучэб. дапаможнік для педагогічных ВНУ / Г.Ф. Андарала [і інш.] ; пад агул. рэд. Л.М. Грыгор'евай. – Мінск : Выш. шк., 1994. – 367 с.
3. Беларуская мова : Энцыкл. / рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.] ; пад рэд. А.Я. Міхнэвіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – 655 с. : іл.
4. Бордович, А.М. Сопоставительный курс русского и белорусского языков : учеб. пособие / А.М. Бордович, А.А. Гируцкий, Л.В. Чернышова. – Мінск : Універсітэцкае, 1999. – 223 с.
5. Губкіна, А.В. Беларуская мова. Эканамічная лексіка : вучэб. дапаможнік / А.В. Губкіна, В.А. Зразікава. – Мінск : Изд-во Грэцова, 2009. – 200 с.
6. Каўрус, А.А. Дакумент па-беларуску: Справаводства. Бухгалтэрыя. Рыначная эканоміка / А.А. Каўрус. – Мінск : Беларусь, 1994. – 160 с.
7. Лелешаў, І.Я. Практыкум па беларускай мове : вучэб. дапаможнік / І.Я. Лелешаў, Г.М. Малажай, К.М. Панюціч. – Мінск : Універсітэцкае, 2001. – 320 с.
8. Ляшчынская, В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка : вучэб. дапаможнік / В.А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ БДУ, 2001. – 256 с.
9. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка : вучэб. дапаможнік для студэнтаў ВНУ / В.А. Ляшчынская. – Мінск : УП "ІВЦ Мінфіна", 2003. – 243 с.
10. Маршэўская, В.В. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : вучэб. дапаможнік / В.В. Маршэўская. – Гродна : ГрДУ, 2003. – 274 с.
11. Практыкум па беларускай мове : вучэб. дапаможнік для нефінал. фак. ВНУ / М.М. Аляхновіч [і інш.] ; пад агул. рэд. Г.М. Малажай. – Мінск : Выш. шк., 1993. – 329 с.
12. Смольская, Т.М. Беларуская мова: юрыд. лексіка : вучэб. дапаможнік для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / Т.М. Смольская, Л.У. Хрышчановіч. – Мінск : ТетраСистемс, 2006. – 240 с.
13. Старавойтава, Н.П. Беларуская мова: гісторыя і сучаснасць [Тэкст] : вучэб.-метад. дапаможнік / Н.П. Старавойтава. – Мінск : БДЭУ, 2006. – 182 с.
14. Сучасная беларуская мова : вучэб. дапаможнік / Л.М. Грыгор'ева [і інш.] ; пад агул. рэд. Л.М. Грыгор'евай. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 559 с.
15. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Арашонкава Г.У. [і інш.] ; пад навук. рэд. А.І. Падлужнага. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – 175 с.

Дадатковая

1. Аняменне: з хронікі знішчэння беларускай мовы / Т-ва беларус. мовы імя Ф. Скарыны ; рэдкал.: С. Багданкевіч [і інш.]. – Вільня : Gudas, 2000. – 320 с.
2. Кривицкий, А.А. Белорусский язык. Для говорящих по-русски / А.А. Кривицкий, А.Е. Михневич, А.И. Подлужный. – Мінск : Выш. шк., 2008. – 383 с.
3. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск : Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. – 144 с.
4. Руденко, Е.Н. Белорусский язык. Профессиональная лексика : учеб. пособие для студентов вузов / Е.Н. Руденко, А.А. Кожина, Е.Г. Задворная. – Мінск : ТетраСистемс, 2005. – 384 с.

Слоўнікі

1. Арашонкава, Г.У. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Праваліс: Вымаўленне: Націск: Словазмяненне: Словаўжыванне / Г.У. Арашонкава, В.П. Лемцюгова ; пад рэд. В.І. Рабкевіча. – Мінск : Маст. літ., 1994. – 367 с.
2. Арашонкава, Г.У. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы / Г.У. Арашонкава, В.П. Лемцюгова ; пад рэд. М.В. Бірылы, А.І. Падлужнага. – Мінск : Выш. шк., 1987. – 210 с.

3. Арашонкава, Г.У. Слоўнік цяжкісцей беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне / аўт.-склад. Г.У. Арашонкава, В.П. Лемцігова – Мінск: ПУП "РАДЫЁПА-плюс", 2005. – 448 с.
4. Бардовіч, А.М. Марфемны слоўнік беларускай мовы / А.М. Бардовіч, Л.В. Шакун. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: Выш. шк., 1989. – 718 с.
5. Бардовіч, А.М. Школьны марфемны слоўнік беларускай мовы: дапаможнік для ўстаўноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі / А.М. Бардовіч, Л.С. Мормыш, Л.М. Шакун. – Мінск: Аверсэв, 2005. – 496 с. – (Школьнікам, абітурыентам, навучэнцам).
6. Бардовіч, А.М. Школьны словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А.М. Бардовіч, М.М. Круталевіч, А.А. Лукашанец. – Мінск: Аверсэв, 2006. – 512 с. – (Школьнікам, абітурыентам, навучэнцам).
7. Баршчэўская, А.Л. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы / аўт.-склад. А.Л. Баршчэўская, Л.П. Баршчэўскі. – 2 выд. – Мінск: Радзіёла-плюс, 2011. – 560 с.
8. Баршчэўская, А.Л. Слоўнік беларускай мовы: амафоны, амаформы, амаграфы, амонімы, антонімы, паронімы, сінонімы / А.Л. Баршчэўская, Р.І. Шастак. – Мінск: "Харвест", 2006. – 496 с.
9. Баханьков, А.Е. Толковый словарь русского языка / А.Е. Баханьков, И.М. Гайдукевич, П.П. Шуба. – Минск: Парадокс, 2007. – 416 с. (Эрудит).
10. Беларуская-рускі слоўнік: у 2 т. / АН БССР. Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; пад рэд. К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: БелСЭ, 1988–1989. – 2 т.
11. Беларуская энцыкл.: у 18 т. / рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 1996–2004. – 18 т.
12. Беларускі арфаграфічны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Л.П. Кунцэвіч, І.У. Кандрацэня; пад рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 695 с.
13. Белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авт.-сост. В.И. Куликович, А.Н. Булыка, Н.В. Полещук. – 4-е изд. – Минск: «Попурри», 2009. – 512 с.
14. Булыка, А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка / аўт.-склад. А.М. Булыка. – Мінск: ТАА "Харвест", 2005. – 336 с.
15. Булыка, А.М. Слоўнік іншамовных слоў / А.М. Булыка. – Мінск: Нар. асвета, 1993. – 398 с.
16. Булыка, А.М. Слоўнік іншамовных слоў: у 2 т. / А.М. Булыка. – Мінск: БелЭн, 1999. – 2 т.
17. Булыка, А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / аўт.-склад. А.М. Булыка. – Мінск: ТАА "Харвест", 2005. – 528 с.
18. Булыка, А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика [Текст] / авт.-сост. А.Н. Булыко. – Минск: ООО «Харвест», 2006. – 696 с.
19. Грабчыкаў, С.М. Слоўнік паронімаў беларускай мовы / С.М. Грабчыкаў. – Мінск: Нар. асвета, 1994. – 478 с.
20. Завальнюк, У.М. Слоўнік сучаснай беларускай мовы / У.М. Завальнюк, М.Р. Прыгодзін, В.К. Раманцэвіч / пад агул. рэд. М.Р. Прыгодзін, У.М. Завальнюка. – Мінск: Нар. асвета, 2009. – 399 с.
21. Кандрацэня, І.У. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы / І.У. Кандрацэня, Л.П. Кунцэвіч; пад рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск: ТэтраСистэмс, 2009. – 704 с.
22. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М.К. Клышка. – Мінск: Беларус. навука, 2005. – 592 с.
23. Лазоўскі, У.М. Слоўнік антонімаў беларускай мовы: Канкрэтныя выпадкі ўжывання / У.М. Лазоўскі. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – 293 с.
24. Лелешаў, І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І.Я. Лелешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 2 т.
25. Лелешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І.Я. Лелешаў. – Мінск: БелЭн, 1993. – 2 т.
26. Лелешаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І.Я. Лелешаў. – Мінск: БелЭн, 2004. – 448 с.
27. Лелешаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў: у 2 ч. / І.Я. Лелешаў. – Мінск: Нар. асвета, 1993. – Ч. 2. – 200 с.
28. Лелешаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў: у 2 ч. / І.Я. Лелешаў; пад рэд. Ф.М. Янкоўскага. – Мінск: Нар. асвета, 1981. – Ч. 1. – 160 с.
29. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авт.-сост. З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.Ф. Борковская. – Минск: Юнипресс, 2007. – 912 с.
30. Ожегов, С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд. – М.: Рус. яз., 1987. – 750 с.
31. Орфографический словарь русского языка / АН СССР. Ин-т рус. яз.; под ред. С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – 26 изд., стер. – М.: Рус. яз., 1988. – 400 с.

32. Орфографический словарь современного русского языка / сост. М. Богданов. – М. : ООО «Дом Славянской книги», 2010. – 816 с.
33. Орфоэпический словарь русского языка: Произношение, ударение, грамматические формы / С.Н. Борунова, В.Л. Воронцова, Н.А. Еськова; под ред. Р.И. Аванесова. – 3-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1987. – 704 с.
34. Плотнікаў, Б.А. Слоўнік цяжасцяў беларускай мовы / Б.А. Плотнікаў, В.П. Трайкаўская. – Мінск . Кніжны дом, 2004. – 554 с.
35. Русско-белорусский словарь : в 3 т. / АН Беларуси, Ин-т языкознания им. Якуба Коласа ; под ред. Я. Коласа, К. Крапивы, П. Глебки. – 5 изд., испр. – Минск : БелЭн, 1994. – 3 т.
36. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР ; пад рэд. М.В. Бірылы. – Мінск : БелСЭ, 1987. – 903 с.
37. Слоўнік беларускай мовы (цяжасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення) / склад. Л.А. Ламека., Ул.Б. Ламека. – Мінск : "Сучаснае слова", 2000. – 320 с.
38. Слоўнік лексічных формаў (сінонімы, амонімы, антонімы, паронімы, амографы, амафоны) / уклад. Я.І. Хвалей, У.В. Шарпіла. – Мінск : Парадокс, 2004. – 416 с. (Эрудыт).
39. Старычонок, В.Дз. Слоўнік амонімаў беларускай мовы / В.Дз. Старычонок. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 255 с.
40. Сцяцко, П.У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкі, Л.А. Антанюк. – Мінск : Выш. шк., 1990. – 222 с.
41. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск : БелЭн, 2002. – 784 с.
42. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мов-ва ; пад агул. рэд. А.А. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.
43. Уласевіч, В.І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В.І. Уласевіч, Н.М. Даўгулевіч. – Мінск : ТэтраСистемс, 2009. – 448 с.
44. Шведаў, С.М. Слоўнік сінонімаў беларускай мовы / С.М. Шведаў. – Мінск : "Сучаснае слова", 2004. – 480 с.

***

1. Кароткі эканамічны слоўнік / Я.А. Александровіч [і інш.]; пад рэд. М.І. Платніцага. – Мінск : БДЭУ, 1993. – 256 с.
2. Костокович, Н.Н. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов / Н.Н. Костокович, В.В. Люштик, В.К. Щербин ; под ред. Н.Н. Костоковича. – Минск : «Беларуская энцыклапедыя» імя Петруся Бровкі, 1995. – 512 с.
3. Краевская, Н.П. Русско-белорусский словарь электротехнических терминов / Н.П. Краевская, Б.В. Гринберг, В.П. Красней. – Минск : Выш. шк., 1993. – 135 с.
4. Кунцевич, Л.П. Краткий русско-белорусский словарь экономических терминов / Л.П. Кунцевич, В.Ф. Николаев, О.М. Николаева. – Минск : Выш. шк., 1993. – 46 с.
5. Латоцін, Л.А. Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў / Л.А. Латоцін. – Магілёў : Выд-ва Магіл. дзярж. пед. ін-та імя А.А. Куляшова, 1994. – 228 с.
6. Русско-белорусский математический словарь / Я.В. Радыно [и др.]; под общ. ред. Я.В. Радыно. – Минск : Выш. шк., 1993. – 239 с.
7. Самайлюковіч, У. Руска-беларускі фізічны слоўнік / У. Самайлюковіч, У. Пазняк, А. Сабалеўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 302 с.
8. Современный русско-белорусский политехнический словарь / авт.-сост. А.Н. Булько. – Минск : «Харвест», 2007. – 432 с.
9. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ / Т. Сухая [і інш.]; Т-ва беларус. мовы імя Ф. Скарыны. Тэрмінал. камісія ; пад навук. рэд. П. Міхайлава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 183 с.

ЗМЕСТ

Прадмова.....	3
Паняці “прафесіяналізм”, “наменклатура”, “тэрмін”, “тэрміналагічная сістэма”, “тэрміналогія”.....	4
Асаблівасці тэрмінаў.....	5
Мнагазначнасць, аманімія, сінанімія, варыянтнасць, антанімія ў дакладных навуках.....	10
Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна.....	12
Заданні.....	18
Паходжанне тэрмінаў.....	22
Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі.....	28
3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі.....	33
Заданні.....	35
Спіс літаратуры.....	40

Вучэбнае выданне

Складальнік:
Самуйлік Яраслаў Рыгоравіч

БЕЛАРУСКАЯ МОВА: ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА

Вучэбна-метадычныя рэкамендацыі
для студэнтаў I курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей

Ответственный за выпуск: Самуйлик Я.Р.
Редактор: Строкач Т.В.
Компьютерная верстка: Боровикова Е.А.
Корректор: Самуйлик Я.Р.

Подписано в печать 23.02.2012 г. Формат 60x84 1/16. Бумага «Снегурочка».
Гарнитура Arial Narrow. Усл. печ. л. 2,55. Уч. изд. л. 2,75. Заказ № 278. Тираж 50 экз.

Отпечатано на ризографе учреждения образования
«Брестский государственный технический университет».
224017, г. Брест, ул. Московская, 267.